

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Bakalářská práce

2022

Michaela Kulhavá

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Katedra pomocných věd historických a archivnictví

**Český venkov 19. století na příkladu životních osudů
Vincence Palma (1806–1881) z Dvořáček a Bílé Třemešné**

Bakalářská práce

Autor:	Michaela Kulhavá
Studijní program:	B 7105 Historické vědy
Studijní obor:	Archivnictví – historie
Forma studia:	Kombinovaná
Vedoucí práce:	doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Hradec Králové 2022

Zadání bakalářské práce

Autor: Michaela Kulhavá

Studium: F18BK0009

Studijní program: B7105 Historické vědy

Studijní obor: Archivnictví - historie

Název bakalářské práce: **Český venkov 19. století na příkladu životních osudů Vincence Palma (1806-1881) z Dvořáček a Bílé Třemešné**

Název bakalářské práce AJ: The Czech countryside on the example of the life Vincenc Palm (1806-1881) from Dvořáčky and Bílá Třemešná

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Cílem bakalářské práce je na příkladu životních osudů Vincence Palma (1806–1881) z Dvořáček a Bílé Třemešné poukázat na vývoj českého venkova 19. století, jmenovitě vsí na Královédvorskú. Prostřednictvím pramenného výzkumu (k dispozici jsou zvláště gruntovní a pozemkové knihy a matriky) i dostupné literatury budou s využitím interdisciplinárního přístupu (zejména dějin správy, diplomatiky, genealogie a historické antropologie) sledována klíčová témata spjatá s venkovským prostředím a rodinným životem, přičemž důležitým mezníkem bude zrušení poddanství.

Magdalena BERANOVÁ – Antonín KUBAČÁK, Dějiny zemědělství v Čechách a na Moravě, Praha 2010.

Jan HORSKÝ – Markéta PRAŽÁKOVÁ SELIGOVÁ, Rodina našich předků, Praha 1997.

Kamil KROFTA, Dějiny selského stavu, Praha 1949.

Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, Radostné dětství. Dítě v Čechách devatenáctého století, Praha 2006.

Josef PETRÁŇ, Dějiny českého venkova v příběhu Ouběnic, Praha 2012.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, Matrika narozených, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827), sign. 43-3.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, Matrika oddaných, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840), sign. 43-13.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka matrik Východočeského kraje, Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916), sign. 5-7081.

Státní oblastní archiv v Zámrsku, Sběrka pozemkových knih Východočeského kraje 1517–1892, PozK Hostinné 22, Gruntovní kniha obce Dvořáčky (1725–1875), inv. č. 36.

Zadávací pracoviště: Katedra pomocných věd historických a archivnictví,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. PhDr. Jana Vojtíšková, Ph.D.

Oponent: PhDr. Zdeněk Zahradník

Datum zadání závěrečné práce: 21.12.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci vypracovala pod vedením vedoucí bakalářské práce samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.

V Hradci Králové dne 23. 5. 2022

.....

Poděkování

Ráda bych zde poděkovala vedoucí mé bakalářské práce doc. PhDr. Janě Vojtíškové, Ph.D. za její pomoc a rady, za vedení mé práce a za inspiraci po dobu studia.

Dále bych ráda poděkovala Bc. Michaele Dvořáčkové z Městského muzea ve Dvoře Králové nad Labem za ochotu a pomoc při mém bádání.

V neposlední řadě chci poděkovat mé rodině, která mě podporovala po celou dobu mého studia a vkládala do mě svoji plnou důvěru.

Anotace

KULHAVÁ Michaela, *Český venkov na příkladu životních osudů Vincence Palma (1806–1881) z Dvořáček a Bílé Třemešné*, Hradec Králové: Filozofická fakulta, Univerzita Hradec Králové, 2022, 91 s. Bakalářská práce.

Předkládaná bakalářská práce přibližuje život na českém venkově v 19. století na příkladu životních osudů tkalce Vincence Palma (1806–1881). Její součástí je historicko-topografický popis jeho rodné vesnice Dvořáčky a obce Bílá Třemešná. V rámci této práce jsou popsány usedlosti na jednotlivých lokalitách, kde Vincenc Palm žil, jsou zde shrnuty informace o jeho nejbližší rodině a jednu podkapitulu jsem také věnovala popisu jeho řemesla – tkalcovství. Poslední kapitola se zabývá zvyky a tradicemi. Pramenné sondě byly podrobeny pozemkové knihy, matriky hornobrusnické a třemešenské farnosti a Pamětní kniha obce Bílé Třemešné.

Klíčová slova: Čechy; 19. století; venkov; Dvořáčky; Bílá Třemešná; tkalcovství; každodennost; zvyky; tradice

Annotation

KULHAVÁ Michaela, The Czech countryside on the example of the life of Vincenc Palm (1806–1881) from Dvořáčky and Bílá Třemešná. Hradec Králové: Philosophical Faculty, University of Hradec Králové, 2022. 91 pp. Bachelor thesis.

The presented bachelor thesis deals with life in the Bohemian countryside in the 19th century on the example of the life of a weaver Vincent Palm (1806–1881). It includes a historical and topographical description of his native village of Dvořáčky and the municipality of Bílá Třemešná. This work describes the homesteads in the individual localities where Vincenc Palm lived, summarizes information about his immediate family, and one subchapter is also devoted to a description of his craft – weaving. The last chapter deals with customs and traditions. To source research land registers, registers of Horní Brusnice and Bílá Třemešná parishes, and the memorial book of the municipality Bílá Třemešná were subjected.

Key words: Bohemia; 19th century; countryside; Dvořáčky; Bílá Třemešná; weaving; everydayness; customs; traditions

Obsah

Úvod.....	9
1. Ves Dvořáčky se zvláštním zaměřením na 1. polovinu 19. století.....	11
1.1 Usedlost č. p. 14 a č. p. 24.....	13
1.2 Dětství a dospělost.....	15
1.3 Svatba.....	22
1.4 Rodina Vincence Palma.....	24
1.5 Řemeslo.....	26
2. Obec Bílá Třemešná se zvláštním zaměřením na 2. polovinu 19. století.....	32
2.1 Usedlost č. p. 20.....	37
2.2 Rok 1866 v obci Bílá Třemešná.....	44
2.3 Potomci Vincence Palma.....	47
3. Zvyky a tradice.....	50
Závěr.....	77
Soupis pramenů a literatury.....	79
Rejstřík jmenný.....	84
Rejstřík místní.....	88
Seznam vyobrazení.....	91

Úvod

Historická antropologie se zaměřuje na jednotlivce v proměnách času, na jeho zvláštnosti, ucelenosti, na závislosti na přírodě, společnosti i kulturní tradici.¹ Vyvinula se z kulturního a intelektuálního procesu koncem 70. a na začátku 80. let 20. století.² Historikové se postupně začali věnovat do té doby částečně nebo úplně opomíjeným tématům jako rodina, žena v dějinách, kultura svátků i soukromý život. Dále pomáhali objasnit, jak se v životě „obyčejného“ jedince odráží velké historické události.³ Tak je tomu i v případě předkládané bakalářské práce, která si klade za cíl být určitým náhledem do života českého venkova v 19. století na příkladu mého přímého předka Vincence Palma, tkalce z Podkrkonoší. Využity budou metodické přístupy i dalších historických věd, zejména historické geografie, genealogie, diplomatiky, etnografie či ediční teorie a praxe.

Text je rozdělen do tří kapitol, dále členěných do několika dílčích podkapitol. První kapitola má za úkol představit rodnou vesnici Vincence Palma Dvořáčky, v dnešní době patřící do obce Souvrat'. Zabývám se zde jejím historicko-topografickým popisem, přičemž jsem využila především archivní mapy ÚAZK. V rámci této kapitoly popisují nejprve usedlosti, kde Vincenc Palm v rámci této vesnice žil, poté jeho dětství a dospělost a následně svatbu, která proběhla v rodišti nevěsty Terezie, roz. Patzeltové, tedy na Zvičíně č. p. 21. V práci také popisují tkalcovství, řemeslo, kterému se Vincenc Palm věnoval. V podkapitole o rodině Vincence Palma, tedy především o jeho sourozencích, jsem využila matriky hornobrusnické farnosti.

V druhé části této práce se zabývám historií obce Bílá Třemešná od jejích středověkých počátků až po poslední šlechtické majitele Harrachy, se zvláštním zaměřením na 1. polovinu 19. století. V další oddílu popisují vzhled obce v 2. polovině 19. století. I zde byly využity archivní mapy ÚAZK, především ale při tomto popisu byla cenným zdrojem Pamětní kniha obce Bílé Třemešné.⁴ Kniha samotná byla psána

¹ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002, s. 11.

² Tamtéž, s. 15.

³ Tamtéž, s. 19.

⁴ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č.

od roku 1929, při výstavě kroniky v roce 1952 byl ovšem nalezen text pod názvem „Bílá Třemešná, její místopis a dějiny“, u něhož byla datace ze 17. prosince 1890. Tento záznam, který se v originále zřejmě nedochoval, byl později do zmíněné pamětní knihy přepsán.

Při psaní kapitoly o Bílé Třemešné jsem využila skutečnosti, že usedlost č. p. 20, ve kterém Vincenc Palm žil, se v prakticky nezměněném stavu dochoval do dnešní doby a momentálně patří do vlastnictví mých rodičů. V další podkapitole se zabývám rokem 1866, kdy probíhala prusko-rakouská válka. Samotná válka na třemešenském území sice stopy nezanechala, ale přesuny vojsk se dotkly i životů zdejších občanů. I zde jsem jako zdroj použila třemešenskou Pamětní knihu, kde se vyskytují paměti na tyto události. V závěru kapitoly se věnuji dětem a vnoučatům Vincence Palma. K výzkumu byly využity matriky farnosti Bílé Třemešné.

V poslední kapitole jsou popsány zvyky, které provázely život člověka v 19. století. Zabývám se zde jak tradicemi z českých zemí, tak z Krkonoš a Podkrkonoší, kdy nedocenitelným zdrojem byla příručka Libora Duška *Lidové zvyky Krkonoš*,⁵ článek v časopisu Světozor *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*,⁶ a především *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem* od Antonína Konstantina Vítáka.⁷

⁵ Libor DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, Vrchlabí 2015.

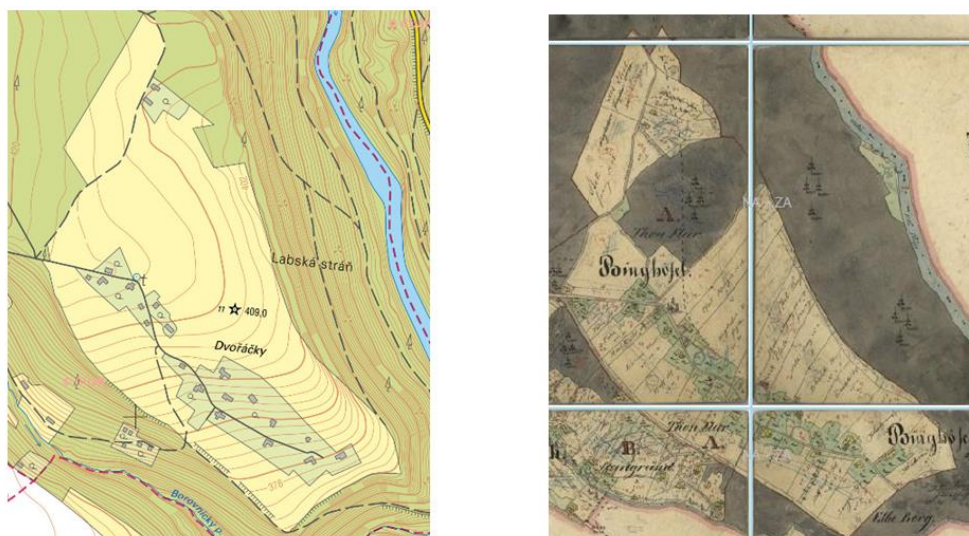
⁶ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*. Světozor 9, 1875, 27. 8., s. 414–415.

⁷ Antonín Konstantin VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867.

1. Ves Dvořáčky se zvláštním zaměřením na 1. polovinu 19. století

Vincenc Palm, autorčin předek, žil v letech 1806–1881. Narodil se v podkrkonošské vesničce Dvořáčky matce Johaně Palmové, roz. Tauchmannové a otci Franzi Palmovi jako páté z devíti dětí. Samotný Vincenc měl se svou ženou, Terezií Palmovou, roz. Patzeltovou, také osm dětí, z toho ale jen tři se dožily dospělosti. Vincenc se živil jako tkadlec, což bylo jedno z typických podkrkonošských řemesel. Ve svých 44 letech se přestěhoval do Bílé Třemešné, obce vzdálené přibližně 4 km jižně od Dvořáček, kde prožil zbývající část svého života.

Původní vesnice Dvořáčky leží v jižní části Podkrkonoší, které je charakteristické zvlněnou krajinou, sousedí na západě s Českým rájem a na jihu s rovinnatým okolím Hradce Králové. Dominantou celé oblasti je vrchol Zvičina (671 m n. m.).⁸ Dvořáčky se rozkládají na rozhraní Krkonošské oblasti a Severočeské tabule⁹ v nadmořské výšce 375–413 m n. m.,¹⁰ přibližně 10 km ode Dvora Králové nad Labem.

Obr. 1 Zleva: dnešní podoba Dvořáček a Dvořáčky na indikační skice z roku 1841¹¹

⁸ Podkrkonoší, <https://www.hkregion.cz/dr-cs/103262-podkrkonosi.html> (20. 3. 2022).

⁹ Jaromír DEMEK – Peter MACKOVČIN a kol., *Zeměpisný lexikon ČR: Hory a nížiny*, Praha 2006, s. 533.

¹⁰ Nadmořská výška, <https://api.mapy.cz/view?page=altitude> (20. 3. 2022).

¹¹ Archivní mapy ÚAZK, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (29. 3. 2022).

Za první zmínku o Dvořáčkách lze pokládat záznam v miletínském urbáři z roku 1561, kde je zmíněna ves Boreček.¹² Jan Nepomuk Lhota, rodák z Miletína, ve své knize *Miletín nad Bystřicí: Příběhy jeho a památky* ztotožňuje Boreček se vsí Dvoreček.¹³ Antonín Profous ve svém díle *Místní jména v Čechách* píše, že Burghöfel je zdobnělina slova Burghof, tedy „dvůr příslušný ke hradu“. V té době byly dvory už bez významu, proto se zdá, že zdejší jméno Burghöfel byla spíše ironická přezdívka. K českému názvu se autor díla zmiňuje, že bylo utvořeno z názvu obyvatelů, neboť slovo dvořáček je zdobnělina slova dvořák.¹⁴

Dvořáčky patřily do farního obvodu Horní Brusnice. Původně zde stál dřevěný kostelík, který byl v 16. století nahrazen kamenným. V roce 1828 byl tento kostel uzavřen a později stržen kvůli havarijnímu stavu.¹⁵ Základní kámen nového kostela byl posvěcen 14. července 1840 a 4. října 1846 byl vysvěcen. Hlavní oltář empírového kostela sv. Mikuláše byl malován Gabrielou hraběnkou Deymovou, obsahuje ostatky sv. Felixe a Donata. V Horní Brusnici byla také v roce 1668 založena farní škola, kterou navštěvovaly i děti ze Dvořáček.¹⁶

Dvořáčky, původně patřící do panství Hostinné – Nové Zámky, se po zániku patrimoniální správy a vydání prozatímního obecního řádu v roce 1849 stávají součástí obce Souvatř.¹⁷

Dvořáčky patří svým půdorysem mezi ulicové vesnice, kde jsou domy seřazeny po obou stranách místní komunikace, která na konci vsi končí.¹⁸ Tato původní historická ves je obklopena ze severu, z východu i z jihu jehličnatými lesy, z jihozápadu a ze západu se na Dvořáčky napojuje Souvatř. Mezi těmito vesnicemi ležela pole, která protínala cesta vedoucí na křižovatku. Silnice odtud vedla buď do Dvořáček, na Souvatř nebo na Přední Mostek, který leží severozápadně od sledované vesnice. Skrz samotné Dvořáčky vede také silnice, která je rozděluje na dvě části. Domy se nacházely po obou

¹² Roman REIL – Václav HORÁK – Martin KUBÁSEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Mostek: kapitoly z historie obce aneb od mlýnského kola přes tkalcovský stav až po současnost*, Mostek 2016, s. 175.

¹³ Jan Nepomuk LHOTA, *Miletín nad Bystřicí: příběhy jeho a památky*, Brno 1888, s. 251–252.

¹⁴ Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A – H*, Praha 1947, s. 503.

¹⁵ R. REIL – V. HORÁK – M. KUBÁSEK – P. ZAHRADNÍK, *Mostek*, s. 12.

¹⁶ *O Horní Brusnici*, <https://www.hornibrusnice.cz/historie-obce> (20. 3. 2022).

¹⁷ R. REIL – V. HORÁK – M. KUBÁSEK – P. ZAHRADNÍK, *Mostek*, s. 176.

¹⁸ Josef VAŘEKA – Václav FROLEC, *Lidová architektura. Encyklopedie*, Praha 2007, s. 314.

stranách této cesty, jejich průčelí byla většinou otočená směrem k Souvratí. Kromě jednoho zděného domu, patřící Franzu Pfeilovi, byla všechna stavení roubená. Okolo všech domů se vyskytovaly louky s ovocnými stromy, někde se nacházely i zelinářské zahrady a pastviny. Na severu vesnice se nacházel dřevěný kříž obklopen listnatými stromy.¹⁹ Tato drobná sakrální památka s plechovým malovaným korpusem Krista nesla letopočet 1795. Byla zřízena na náklady obyvatel Dvořáčků. Dnes tu na stejném místě stojí pískovcový kříž, pocházející pravděpodobně z poslední čtvrtiny 19. století.²⁰ Na podstavci je reliéfně provedena postava Panny Marie Bolestné.²¹

Jižně od Dvořáček stál od roku 1777 mlýn. Na vlastní náklady si ho nechal postavit Josef Kohlmann. Vrchnost mu dovolila grunt užívat dědičně, za což mlynář ročně odváděl rentu 16 zlatých. Roku 1805 přešel mlýn do rukou jeho nejstaršího syna Johanna Kohlmanna. Po jeho smrti roku 1831 prodala vdova mlýn Franzi Staffovi. V rodině Staffových zůstal mlýn až do roku 1897, kdy dům poničila velká voda. O rok později nemovitost získal hrabě František Deym ze Stříteže, a o dalších sedm let později jeho žena Anna Deymová. V roce 1919 byl bývalý mlýn zabrán státem v rámci pozemkové reformy a o devět let později nabyli vlastnické právo František Polický a Stanislav Polický.²²

1.1 Usedlost č. p. 14 a č. p. 24

Dům, ve kterém se Vincenc Palm a jeho sourozenci narodili, se nacházel na severním cípu vesnice. Z indikační skici a legendy ze stabilního katastru víme, že budova č. p. 14 byla nezděná, tedy roubená. Okolo stavení se nacházela zahrada s ovocnými stromy, na severovýchodní straně zelinářská zahrada. Celý pozemek byl ohraničen plotem, na severní straně se kolem něj linula silnice vedoucí na Souvrat'.²³

¹⁹ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (22. 2. 2022).

²⁰ Na zadní straně podstavce křížku je zvětralý nápis o zřízení sochy, včetně části letopočtu.

²¹ R. REIL – V. HORÁK – M. KUBÁSEK – P. ZAHRADNÍK, *Mostek*, s. 181.

²² Tamtéž, s. 178.

²³ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (15. 1. 2022).

Obr. 2 Zleva: grunt, na kterém se Vincenc Palm narodil, a grunt, kam se přestěhoval²⁴

První zprávy o tomto domu máme z roku 1772, kdy jej vlastnil Franz Serafin. V roce 1775 byl grunt prodán Josefovi Palmovi. Ten jej roku 1802 postoupil do rukou svému synovi Franzi Palmovi, otci sledovaného předka.²⁵ V roce 1839 předává Franz Palm grunt svému synovi Josefu Palmovi.²⁶ Vincenc se v roce 1832 stěhuje do č. p. 24, nacházející se v odlehlejší části vesnice, severně od č. p. 14. V této části, obklopené poli a jehličnatými lesy, se nacházela jen dvě stavení, obě roubená s obdélníkovým půdorysem. Západní strana pozemku Vincence Palma byla ohraničená silnicí vedoucí do lesa, na východní části se nacházela pastvina a les. Na severní straně se nacházelo pole patřící Vincencovi Kuhnovi, na jižní byl grunt Franze Pfeila.²⁷

Obr. 3 Usedlost ve Dvořáčkách s původním č. p. 24, dnešní stav²⁸

²⁴ Archivní mapy ÚAZK, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (29. 3. 2022).

²⁵ SOA Hradec Králové, Sbirka pozemkových knih Východočeského kraje 1517–1892, PozK Hostinné 22, *Gruntovní kniha obce Dvořáčky (1725–1875)*, inv. 36, č. 22, fol. 154v–155.

²⁶ Tamtéž, fol. 158.

²⁷ Archivní mapy ÚAZK, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (15. 1. 2022).

²⁸ Fotoarchiv autorky.

1.2 Dětství a dospělost

K rekonstrukci dětství a mládí Vincence Palma jsme využili informace z odborné literatury. K tomuto životnímu období máme k dispozici údaje v matrikách, kde se dozvídáme i údaje o sourozencích, jejich počet, jména a úmrtí. Rozsáhlejší a konkrétnější prostor pro toto téma představují prameny osobní povahy, deníky, vzpomínky a korespondence, nicméně tyto dokumenty se ve většině případů dochovaly především pro střední a vyšší vrstvy, pro které byla typická vyšší úroveň gramotnosti. V dolních vrstvách se historik může jen dohadovat.²⁹ Nejstarší zprávou o Vincencovi Palmovi je údaj o narození v hornobrusnické matriční knize z let 1784–1827,³⁰ druhý je záznam o jeho svatbě s Terezií Patzeltovou.³¹ Nejdříve se tedy zaměříme na porody a osvětlíme si, jak probíhaly v 19. století.

Téměř všechny porody probíhaly v domácnosti, proto bylo potřeba vše dopředu připravit. Bylo zapotřebí vybrat čistou a světlou místnost, která by byla vybavená přiměřeně tvrdou postelí a nepromokavou podložkou. Od těžkých porodních stolic se v průběhu prvních desetiletí 19. století upustilo. Když se objevily první porodní bolesti, měla rodička přecházet, jíst a pít, aby se posílnila. Přivolaná porodní bába zjistila polohu dítěte a zhodnotila, zda budoucí matka zvládne porod bez lékaře.³² To se kvůli „zbytečným výdajům“ nestávalo příliš často, a proto měl porod mnohdy tragické důsledky.³³ Porodní pole se natíralo živočišnými tuky. Až koncem 19. století se začal používat dezinfekční roztok.³⁴

Po narození bába dítě zkontrolovala, zda dýchá, eventuálně odstranila z úst zbytky plodové vody.³⁵ Následovala první koupel, která byla provázena rituály³⁶, které

²⁹ Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 15.

³⁰ SOA Hradec Králové, Sbirka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827)*, sign. 43-3, fol. 382r.

³¹ SOA Hradec Králové, Sbirka matrik Východočeského kraje, *Matrika oddaných, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840)*, sign. 43-13, fol. 142r.

³² M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 44–45.

³³ Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2009, s. 169.

³⁴ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 45.

³⁵ Tamtéž, s. 45.

³⁶ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 169.

měly dítěti zajistit zdraví, ochranu a šťastnou budoucnost³⁷ – do koupele se vkládaly mince, sůl, klíč či sláma.³⁸ Čisté novorozeně zabalila a uložila do kolébky. Bába dále sledovala rodičku, jestli odešlo celé lůžko (v opačném případě byl zavolán lékař), popřípadě jestli nedošlo k jiným komplikacím. Po porodu matka odpočívala.³⁹

Vincenc Palm měl čtyři bratry, Johanna⁴⁰, Josepha⁴¹, Franze⁴², Josepha⁴³ a čtyři sestry, Veroniku⁴⁴, Katharinu⁴⁵, Barbaru⁴⁶ a Josephu.⁴⁷ Narodil se ve středu 4. června roku 1806 jako páté z devíti dětí tkalce Franze Palma a jeho ženy Johany rozené Tauchmannové na usedlosti č. p. 14 ve Dvořáčkách.⁴⁸

V této době se věřilo na různé pověry, a tak se v šestinedělí udržovaly rituální obyčeje, i když během 19. století jejich „moc“ slábla. Šestinedělka s novorozenětem byla ohrožená temnými silami, hlavně Klekánicí, dále podle pověr mohla způsobit špatnou kvalitu potravin a způsobovat bouře či vichřice. Lůžko, kde měla matka odpočívat, mělo být umístěno v koutě místnosti a být zakryté pruhem plátna, nazývaného koutnicí.⁴⁹ To mělo své praktické i hygienické důvody, protože tím byl matce dopřán dostatek soukromí.⁵⁰ Čerstvá matka nemohla během tohoto období opouštět pokoj v denní době, kdy byly zlé mocnosti zvláště nebezpečné. Mělo to logický důvod – byl tak zajištěn nezbytný klid. Postupem času z těchto představ o „nečisté“ nedělce zůstal pouze jejich zdravotně-preventivní význam. Ochrana před nebezpečnými silami byla nahrazena ochranou před možnou nákazou.⁵¹

³⁷ Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004, s. 102.

³⁸ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 169.

³⁹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 45.

⁴⁰ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827)*, fol. 380v.

⁴¹ Tamtéž, fol. 381v.

⁴² Tamtéž, fol. 384v.

⁴³ Tamtéž, fol. 386v.

⁴⁴ Tamtéž, fol. 379v.

⁴⁵ Tamtéž, fol. 381r.

⁴⁶ Tamtéž, fol. 383r.

⁴⁷ Tamtéž, fol. 385v.

⁴⁸ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827)*, fol. 382r.

⁴⁹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 45–46.

⁵⁰ A. NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, s. 108.

⁵¹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 46.

Po porodu měla porodní bába přestlat lůžko či přesunout matku na jinou postel a převléknout ji. Místnost s lůžkem měla být pravidelně větrána, pokud by tu ale byl cítit nepříjemný pach, podlaha se měla pokropit octem či v zimě postavit nádobu s touto tekutinou na kamna. Bába zůstávala u matky tři až čtyři hodiny po porodu a sledovala její zdravotní stav. V následujících devíti dnech bába navštěvovala rodičku dvakrát denně, v dalším týdnu jednou denně, aby matku vyšetřila.⁵² Jméno porodní báby, která přivedla na svět Vincenze Palma, bylo Elisabeth Borufkin.⁵³

Podle církevní tradice měla matka zůstat v posteli šest týdnů, dle doporučení lékařů měla nedělnka strávit v posteli sedm až devět dní. Ovšem toto dodržovaly jen ženy, které měly k dispozici osoby schopné je zastat v jejich povinnostech.⁵⁴

Nejdůležitějším rituálem spojeným s narozením byl křest, kdy se dítě stalo dcerou či synem Kristovým. Jestliže zemřelo nepokřtěné, byl mu odepřen život na onom světě.⁵⁵ Nouzový křest proto mohl být proveden jak nekatolickým duchovním, tak i laikem. Tím mohla být i žena, obyčejně porodní bába.⁵⁶

Kmotři, kteří při křtu za dítě vykonali vyznání víry, se nejčastěji vybírali z okruhu příbuzných, známých či sousedů, rodiče se též mnohdy obraceli na významné osobnosti dané oblasti.⁵⁷ Dítě při této události dostávalo křestní dárek. Původně to byla křestní medaile, na které byl zobrazen výjev narození, později byly dávány mince z drahého kovu a peněžité či praktické dárky. Kmotr byl po rodičích jednou z nejbližších osob dítěte, tudíž mezi ním a kmotřencem nemohl být v budoucnosti uzavřen sňatek a v případě úmrtí rodičů dohlížel na výchovu. Při křtu bylo dítě pojmenováno většinou po jednom z rodičů či kmotrů. V námi sledovaném období stále trvá obliba barokních jmen, jako je Karel, František, Antonín či Terezie, dále díky úctě k Ježíšovým rodičům i Marie a Josef. Na počátku 19. století se vlivem sílícího národního povědomí dostávají do oblíbenosti i jména slovanská, jako je Jaroslav, Vladimír či Lumír, či staročeská (Zdeňka, Ludmila). Občas novorozenec dostal jméno

⁵² M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 46–47.

⁵³ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827)*, fol. 382r.

⁵⁴ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 48.

⁵⁵ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 169–170.

⁵⁶ Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013, s. 103.

⁵⁷ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 170.

po svém zemřelém sourozenci.⁵⁸ Jméno Vincenc bylo vybráno pravděpodobně po někom z blízkých přátel. Kmotři přítomní při obřadu byli Johan Blaška, tkadlec a Elisabeth Staffin, nepochybně rodinní přátelé, kteří stáli při křtu i dalšímu dítěti Franze Palma, Barbaře.⁵⁹

Součástí křtin byla hostina, která probíhala v domě otce dítěte, pokud zde, kromě rodičky, byla přítomna žena, která mohla hody připravit. Jestliže se tu taková osoba nevyskytovala, byla hostina v některém hostinci farní osady. To se dělo i při křtinách chudých obyvatel, kdy obyčejně platili útratu zámožní kmotři.⁶⁰

Matka, která byla považována za „nečistou“, a tudíž se nemohla křtu zúčastnit, chodila po šestinedělí s dítětem na úvod. Oblékla se do tzv. úvodnice, což byl úzký pruh látky v jednom rohu zdobený výšivkou. Byla tak představena farníkům v nové roli a přijata do komunity žen-matek.⁶¹

Mezi atributy dětství patřila plenka, která byla zhotovována z měkké savé tkaniny. Teprve až v druhé polovině 19. století byl přes plenu ovíjen kus voskovaného plátna, který udržel lůžko suché. Od konce století se začaly používat plenkové kalhotky.⁶²

Součástí kojenecké výbavy byl také povijan. Původně šlo o pevné zavinutí novorozence a kojence do pruhu plátna, později byl povijan považován za látkový nebo háčkovaný pás, jímž se stahovala přikrývka. Pevné zavinutí bylo matkami považováno za nezbytné k narovnání a zesílení končetin, i když lékaři, kteří v tomto zvyku viděli překážku k pravidelnému růstu a vývoji údů, proti tomu protestovali. Po měsíci bylo obvykle toto utažení částečně uvolněno, po dalších měsících dítě z povijanu vyrostlo. Starší kojenci byli oblečení do košilek či chovacích šateček – plentuší s prodlouženou

⁵⁸ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 98–100.

⁵⁹ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827)*, fol. 382r.

⁶⁰ Josef VOLF, *Z paměti starého českého sedláka. Kus selské historie z 2. poloviny XIX. století*, Hradec Králové 1932, s. 32.

⁶¹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 101–102.

⁶² M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 205–207.

sukní, která chránila proti zimě.⁶³ První oblečení nebylo až do 20. století rozlišováno podle pohlaví dítěte.⁶⁴

Podstatnou částí dětského světa byly hračky. Dlouho se vyráběly podomácku. Mohlo jít o účelové předměty vytvořené k zábavě, např. míče, vlčky, obruče, o miniatury věcí užívaných v běžném životě, např. nádobí, nábytek, hospodářské náčiní, eventuálně o postavičky lidí a zvířat. Kojenci si hráli s chrastítky, batolata s kuželkami, míči či s vozítky na tahání. Větší děti koulely kuželky, hrály si s koníky, husary, panenkami či s vozíky. Jakmile dítě začalo chodit, stala se hračka atributem pohlaví. Chlapec si hrál s dřevěným koníkem nebo mlýnkem a s figurkami vojáků, dívčíným atributem byla panenka. Původně se vyráběla ze dřeva, ruce a nohy bývaly díky kolíkům pohyblivé. V 18. století se tělo šilo z látky, hlava byla tvarována z vosku. Na konci století se hlavičky objevily z papírmaše a tělo z jemné kůže. Od 19. století byly hlavičky a ručky porcelánové, tělo šité. Rodiče chudých dětí hračky nekupovali, v nejlepším případě je dostaly od příbuzných jako dárek. Ke hrám sloužily i předměty, které prvotně k tomuto účelu nesloužily. Větev, hrábě či koště se v dětské představivosti změnilo na oře nebo kus polena na panenku.⁶⁵ Děti z dolních vrstev ovšem na hraní neměly tolik času. Jakmile se o sebe dokázaly postarat, musely pracovat. Pomáhaly v kuchyni, na poli, v dílně nebo hlídaly mladší sourozence.⁶⁶

Jak již bylo napsáno výše, vzhledem k tomu, že všechny porody probíhaly v domácnosti, většinou bez lékařského dohledu a jen za asistence porodních bab, představovaly velké nebezpečí jak pro rodičku, tak pro dítě. Nedostatečné hygienické podmínky, neodborné a špatné vedení porodu a následná poporodní péče zvyšovaly riziko úmrtí novorozence v prvních dnech života i rodičky. V dětském věku zemřeli tři Vincencovi sourozenci. Veronika, první dítě Franze Palma a jeho manželky Johany, zemřela po prvním roce života.⁶⁷ Příčina úmrtí byla uvedena „*an Husten*“, což se dá

⁶³ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 104–106.

⁶⁴ Tamtéž, s. 205–207.

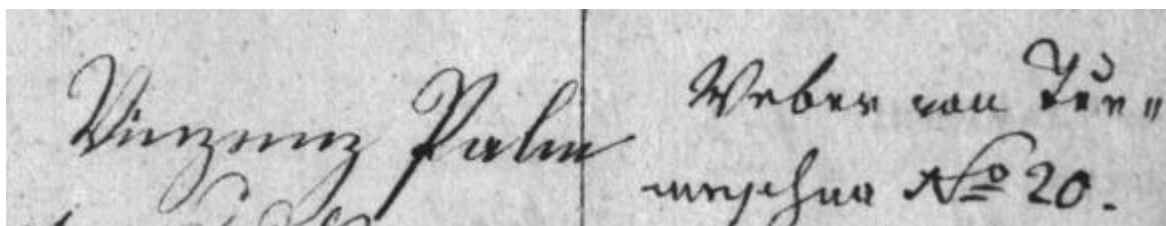
⁶⁵ Tamtéž, s. 205–207.

⁶⁶ Tamtéž, s. 210.

⁶⁷ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840)*, sign. 43-15, fol. 255r.

přeložit jako na kašel. V šesti letech zemřel na utonutí Josef.⁶⁸ V osmi letech zemřela Barbara⁶⁹, příčina byla „*Magenfieber*“, žaludeční horečka.

Škola ve vesnici Dvořáčky neexistovala, děti chodily do farní školy v nedaleké Horní Brusnici. Ačkoli nemáme důkaz, že by Vincenc navštěvoval školu⁷⁰, dá se předpokládat, že do ní chodil. Vincenc Palm se totiž nepodepisoval třemi křížky, jako lidé negramotní, ale svým podpisem, jak lze vidět v matrice narozených, kdy se stal kmotrem novorozence Aloise Šmída.⁷¹

Obr. 4 Podpis Vincence Palma⁷²

O vzdělávací povinnost pro šestileté až dvanáctileté děti se postaral Všeobecný školní řád z roku 1774, který byl platný až do roku 1869. Jeho tvůrcem byl pedagog a reformátor Johann Ignaz Felbiger a byl platný pro celé dědičné země monarchie.⁷³ Podle předpisu byly děti vychovávány podle jejich příslušnosti k určitému stavu. Nejnižší stupeň byl tvořen obecnou nebo triviální školou, další stupeň byla škola hlavní a škola normální. V menších městech, městysech, na venkově a v místech, kde se vyskytoval farní nebo filiální kostel, byly zřízeny triviální školy.⁷⁴ Od roku 1789 měly být zřizovány i v místech, kde se nacházelo v obvodu půl hodiny chůze nejméně 90–100 školou povinných dětí.⁷⁵ Tyto instituce sestávaly z jedné nebo ze dvou tříd, kde se vyučovalo hlavně náboženství a poté trivium (čtení, psaní, počítání). Na venkově se

⁶⁸ SOA Hradec Králové, Sbíрка matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1784–1840), sign. 43-15, fol. 257v.

⁶⁹ Tamtéž, fol. 258r.

⁷⁰ Z bývalé farní, resp. obecné (neměcké) školy se dochovala pouze kronika po roce 1913.

⁷¹ SOA Hradec Králové, Sbíрка matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná* (1847–1861), sign. 5-4, fol. 62r.

⁷² Tamtéž, fol. 62r.

⁷³ Vladimír ŠTVERÁK – Jan MRZENA, *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986, s. 21.

⁷⁴ Tamtéž, s. 21.

⁷⁵ Miroslav NOVOTNÝ, *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 158.

k těmto předmětům přidala nauka o hospodářství, ve městech nauka o průmyslu a o ručních pracích.⁷⁶ Výuka probíhala v mateřském jazyce většinového obyvatelstva daného místa.⁷⁷

Hlavní škola, která byla zakládána ve větších městech, byla rozdělena na čtyři třídy. Působil zde ředitel, katecheta a tři nebo čtyři učitelé. Tyto instituce zajišťovaly vzdělání jak pro budoucí studenty středních škol, tak zároveň pro děti, které se měly věnovat zemědělství, živnostem či umění. Byly zakládány i školy pro dívky, které se zde věnovaly všeobecným předmětům i ženským ručním pracím. Normální škola byla zakládána v každé zemi nebo provincii, kde měli být vzděláváni i učitelé.⁷⁸

Školní docházka ale nebyla vždy dodržována. Devítileté až dvanáctileté děti mohly být na venkově v letních měsících od školní docházky osvobozeny, navíc za nedodržení povinnosti chodit do školy nebyly stanoveny žádné trestní sankce.⁷⁹

Na většině škol byl způsob výuky mechanický. Učitel plnil hlavy žákům slovy, kterým často nerozuměly, podstatou náboženské výuky bylo správně odpovídat na otázky z katechismu. Za jeden z nejdůležitějších předmětů na venkovské škole byla považována hudební nauka.⁸⁰

Po většinu 19. století bylo mezi mravní a náboženskou výchovou kladeno pomyslné rovnítko. Základy dobrých mravů kladly na srdce dětem ženy. Učily je chodit, mluvit, dbát o hygienu, slušně jíst a zdravit. Matka byla první, kdo učil své potomky modlitbě. Rodiče seznamovali své děti s desaterem a s dalšími normami křesťanského života nenásilným a srozumitelným způsobem, pomocí vyprávění a povídek. Mezi nejdůležitější morální vlastnosti patřila na první místo zbožnost, poslušnost, pracovitost, úcta k rodičům, pomoc bližním a chudým.⁸¹

Emoce hrály v rodinném životě jen okrajovou roli, i v druhé polovině 19. století se nedávaly city výrazně najevo. Dětem se sice zpívalo a vyprávěly se jim pohádky,

⁷⁶ V. ŠTVERÁK – J. MRZENA, *Felbiger a Kindermann*, s. 21.

⁷⁷ M. NOVOTNÝ, *Děti státu.*, s. 158.

⁷⁸ V. ŠTVERÁK – J. MRZENA, *Felbiger a Kindermann*, s. 21–23.

⁷⁹ Tamtéž, s. 21–23.

⁸⁰ Tamtéž, s. 150–151.

⁸¹ M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 145–146.

ale nebylo žádoucí se s nimi mazlit, líbat, hladit, chovat je v náručí či na klíně. Rodiče chtěli ze svých dětí vychovat jedince schopné se o sebe postarat v drsném světě. K tomu silně přispívala autorita otce, který o všem rozhodoval, zastupovat rodinu navenek a doma přísně vládl.⁸² Autoritu rodičů potvrzoval i zvyk vykání ze strany dětí, které od sedmdesátých let 19. století nahrazoval starší onikání.⁸³

Běžným zvykem bylo fyzické trestání dětí. Potomci se pohlavkovali, používala se na ně vařečka, řemen, metla, proutek či se tahali za uši nebo vlasy, klečeli v koutě, přivazovali ke stolu. Tyto tresty byly považovány za prospěšný prostředek, který zajišťoval mravní bezúhonnost dítěte.⁸⁴

Vedle fyzických trestů se strašilo nadpřirozenými bytostmi, jako jsou čerti, Polednice, Klekánice a další. V bajkách měly dětské mravní poklesky děsivé následky: zdřevěnění jazyka a měknutí nosu za lhaní, padání prstů za krádeže. Rodiče strašili děti i Cikány a Židy. Oblíbeným trestem bylo i zavírání dětí do sklepa či do tmavé komory.⁸⁵

Ve věku sedmi až čtrnácti let děti přistupovaly k biřmování. Tento obřad potvrzoval příslušnost k církvi, kdy biřmovanec přijímá jméno, které má být odlišné od jména křestního. Čelo bylo pomazáno křížmem, což byla směs olivového oleje a balzámu, a prosilo se o seslání Ducha svatého. Rodina biřmovance obvykle pořádala větší či menší slavnost, která byla spojená s obdarováním biřmovními kmotry.⁸⁶

1.3 Svatba

V následující podkapitole si nastíníme, jak vypadaly svatby v 19. století. Ve výběru partnera hrály roli ekonomické, náboženské, sociální i profesní faktory. Žena nesměla svým sňatkem společensky klesnout, ale naopak mohla na pomyslném žebříčku

⁸² M. LENDEROVÁ – K. RÝDL, *Radostné dětství?*, s. 147–149.

⁸³ Tamtéž, s. 151.

⁸⁴ Tamtéž, s. 150–151.

⁸⁵ Tamtéž, s. 150–151.

⁸⁶ Stanislav BROUČEK – Richard JERÁBEK, *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2007, s. 54.

společenských hodnot stoupnout. Jestliže došlo ke shodě, následovaly zásnuby, jejichž součástí byla dohoda o svatební smlouvě, výši věna a objemu výbavy. Délka zasnoubení byla různá, od tří týdnů po několik měsíců.⁸⁷

Poté následovaly trojí ohlášky. Oznamoval se tak úmysl uzavřít manželství a prověřovalo se tak, že plánovanému sňatku nestojí v cestě žádné překážky.⁸⁸ Byly ohlašovány v čase hlavních bohoslužeb tři po sobě jdoucí neděle nebo svátky. V době mezi ohláškami si ženich vybíral mládence a nevěsta družičky. Ohlášky byly doprovázeny řadou zvyků a pověr. Nevěsta si své ohlášky nemohla přijít poslechnout, ani přijít do kostela, jinak by mohla být v manželství nešťastná, nedařilo by se drůbeži či by mohla mít hluché děti. Po ohláškách byli budoucí manželé považováni za ženicha a nevěstu. Od této doby se ženich stavěl v kostele mezi ženaté, nevěsta mezi vdané.⁸⁹

O datu svatby rozhodovala celá řada okolností. Nesměla se konat před Velikonocemi ani během adventu, tedy v době půstu. Zároveň se nekonala, jestliže někdo z rodiny držel smutek.⁹⁰

Před samotnou svatbou se uzavírala svatební smlouva. Jejím sepsáním se účastnil ženich, rodiče nevěsty a notář. Dokument určil velikost věna a vybavení budoucí domácnosti, před zrušením roboty i výčet robotních prací.⁹¹ Snubní protokoly z let 1786 až 1831, kam bychom mohli zařadit i smlouvu mezi Vincencem Palmem a Terezií Patzeltovou, ale podle informací SOKA Trutnov bohužel chybí. Samotná svatba Vincence a Terezie se konala ve čtvrtek 12. listopadu 1829 v místě bydliště nevěsty, tedy na Zvičině č. p. 21.⁹²

Po svatbě se změnil sociální status manželů. Žena změnila styl oblékání, chodila se zakrytou hlavou a na trhy nosila nákupní košík, který značil její nadvládu v kuchyni.

⁸⁷ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 147–148.

⁸⁸ Tamtéž, s. 147–148.

⁸⁹ S. BROUČEK – R. JEŘÁBEK, *Lidová kultura*, s. 675.

⁹⁰ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 150–151.

⁹¹ Tamtéž, s. 150–151.

⁹² SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika oddaných, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840)*, fol. 142r.

Pánem v domě byl ale muž, který manželku živil, šatil a poskytoval přístřeší. Jeho žena mu doma vytvářela zázemí, kde si mohl po práci odpočinout.⁹³

1.4 Rodina Vincence Palma

Vincenc Palm prožil v domě č. p. 14 ve Dvořáčkách dětství i část dospělosti. Narodili se mu zde dvě z jeho osmi dětí. Johann Palm se narodil 10 měsíců po svatbě svých rodičů, tedy 18. září roku 1830.⁹⁴ Za 17 dní ovšem umírá „an Darmfrass“⁹⁵, na úplavici střevní. Tato nemoc se projevuje bolestmi břicha a hlenovitými průjmy, které jsou často i krvavé.⁹⁶ Druhé dítě, Anna, byla narozena 30. srpna 1831⁹⁷.

Ve druhém bydlišti, domě č. p. 24, se Vincencovi a Terezii narodilo šest dětí. První dvě byla dvojčata, narozena dne 26. února roku 1835.⁹⁸ Vincenc se podle záznamu v matrice narodil o hodinu dříve, než jeho sestra Anna. Obě děti byly pokřtěny ten samý den. Zatímco chlapec kaplanem Eusebiem Wernerem, děvče pravděpodobně vykazovalo známky onemocnění, a proto bylo nouzově pokřtěno porodní bábou Klarou Patzeltovou, matkou Terezie. V matrice zemřelých se opravdu dozvídáme, že novorozená Anna opravdu umírá „an Stickfluß“ ve 4 hodiny ráno.⁹⁹ Tato nemoc se projevuje chrčením či bubláním při dýchání. Vylučovaná tekutina se během dýchání mísí se vzduchem a pění, přičemž jednotlivé vzduchové bubliny praskají.¹⁰⁰ Nad tímto úmrtním záznamem se nachází i zápis o smrti prvního dvojčete, Vincence. Zde se ale jedná o omyl.

⁹³ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, s. 156.

⁹⁴ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1828–1858), sign. 43-11, fol. 3v.

⁹⁵ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1784–1840), fol. 262r.

⁹⁶ Veronika HNĚVSOVÁ, *Úplavice: příčiny, příznaky, diagnostika a léčba*, 31. 5. 2013, <https://cs.medlicker.com/171-uplavice-priciny-priznaky-diagnostika-a-lecba> (19. 6. 2021).

⁹⁷ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1828–1858), fol. 4v.

⁹⁸ Tamtéž, fol. 7v–8r.

⁹⁹ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1784–1840), fol. 263v.

¹⁰⁰ *Stickfluß*, <http://www.zeno.org/Herder-1854/A/Stickflu%C3%9F> (19. 6. 2021).

Od 13. listopadu 1836 žil pátý potomek Josef.¹⁰¹ V únoru roku 1837 ovšem umírá „*an Darmfrass*“¹⁰², tedy na úplavici střevní. 28. listopadu 1838 se narodila Carolina¹⁰³, třetí dítě, které přežilo své dětství. O dva roky později se narodila Maria¹⁰⁴, která v devíti měsících umírá „*an Kuchhusten*“¹⁰⁵, na černý kašel. Toto vysoce infekční onemocnění dýchacích cest se projevuje opakovanými záchvaty kašle následované zajímavým nádechem, často provázené zvracením.¹⁰⁶ 28. srpna 1843 se narodilo poslední dítě, Maria¹⁰⁷, která o rok později umírá „*an Brustwassersucht*“¹⁰⁸, což se dá přeložit jako na vodu na plicích. Hromadění tekutiny v hrudní dutině v důsledku celkové vodnatelnosti, zejména při onemocnění plic, srdečních vadách a onemocnění ledvin, způsobuje těžkou dušnost.¹⁰⁹

V roce 1842 umírá matka Vincence, Johana, rozená Tauchmanová, na tuberkulózu plic.¹¹⁰ Chorobu od počátku provází prudký kašel a velká dušnost.¹¹¹ 20. srpna 1849 umírá v 77 letech její manžel Franz Palm.¹¹² V matrice zemřelých je jako příčina úmrtí uvedena sešlost věkem, jinak také marasmus. Dle *Slovníku zdravotního* je marasmus jednotný název pro chřadnutí organismu a jeho útrobným následkem vysokého věku. Mezi projevy sešlosti bývá vetchá a svaštělá kůže, úbytek svalstva, kornatění tepen a pokles mozkové činnosti.¹¹³ V tehdejší době ale nebyla

¹⁰¹ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1828–1858), fol. 10v–11r.

¹⁰² SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1784–1840), fol. 264v.

¹⁰³ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1828–1858), fol. 15v–16r.

¹⁰⁴ Tamtéž, fol. 17v–18r.

¹⁰⁵ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1841–1940), sign. 43-8796, fol. 2r.

¹⁰⁶ *Černý kašel*, <https://web.archive.org/web/20140318180902/http://www.vakciny.cz/dospely/2539-let/cerny-kasel/> (19. 6. 2021).

¹⁰⁷ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1828–1858), fol. 23v–24r.

¹⁰⁸ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1841–1940), fol. 3v.

¹⁰⁹ *Brustwassersucht*, <http://www.zeno.org/Brockhaus-1911/A/Brustwassersucht?hl=brustwassersucht> (19. 6. 2021).

¹¹⁰ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1841–1940), fol. 2v.

¹¹¹ Karel CHODOUNSKÝ – Josef THOMAYER, *Slovník zdravotní. Populární praktická kniha poučná*, Praha 1889, s. 378.

¹¹² SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice* (1841–1940), fol. 6v.

¹¹³ K. CHODOUNSKÝ – J. THOMAYER, *Slovník zdravotní*, s. 202–203.

úroveň medicíny na příliš dobré úrovni, a proto se o skutečné příčině jeho smrti můžeme jen dohadovat.

1.5 Řemeslo

České země patřily vždy se svou textilní výrobou k evropským mocnostem. Po ztrátě Slezska ve válkách o rakouské dědictví bylo rozhodnuto, že právě země české se stanou průmyslovou základnou monarchie.¹¹⁴ V českých zemích tak postupem času vznikají tři oblasti, kde se plátenictví rozvíjelo, a to území šluknovsko-rumburské, frýdlantsko-liberecké a podkrkonošské.¹¹⁵

Ve Dvoře Králové nad Labem mělo velkou tradici tkalcovství a barvířství, jelikož se odedávna v okolí pěstoval len.¹¹⁶ Dařilo se mu zde díky příznivým přírodním podmínkám, jelikož se této rostlině daří i v chladnějším podnebí a v podhorských a nižších horských oblastech.¹¹⁷ Od konce 18. století sem pomalu proniká bavlna a následně začíná len vytlačovat. Na konci 18. století zde začaly vznikat první manufaktury, ty se však neujaly. Více se prosadil faktorský systém. V 80. letech 19. století začaly ve Dvoře Králové vznikat první textilní továrny, a průmysl se začal naplno rozvíjet.¹¹⁸

Práce tkalce

Do dnešní doby se nezachoval žádný nástroj, který Vincenc Palm ke svému řemeslu osobně používal. Proto jsme k rekonstrukci této činnosti použili odbornou literaturu, která se tomuto tématu věnuje, a kterou lze aplikovat i do Podkrkonoší.

Práce tkalce spočívala v soukání, snování a v tkaní.¹¹⁹ Při soukání se používá kolečnicku (soukadla) a vijáku. Kolečnick, který se podobá kolovratu, se skládá z kola, upevněného na podstavci a opatřeného rýhou pro vedení šňůry. Na podstavci na druhé

¹¹⁴ Josef JIRÁNEK, *Textilní průmysl*, 5. 8. 2015, <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/tradice/textilni-prumysl.html> (2. 2. 2022)

¹¹⁵ Vladimír KOBLÍŽEK, *Plátenictví v Podkrkonoší v druhé polovině 18. století*, in: Vladimír Wolf (ed.), *Z historie podkrkonošského textilu*, Trutnov 1971, s. 27.

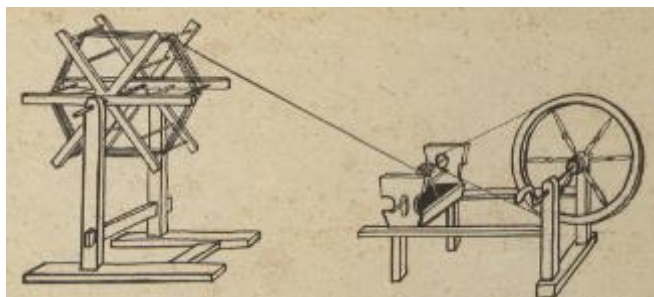
¹¹⁶ Josef JIRÁNEK, *Textilní průmysl*, 5. 8. 2015, <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/tradice/textilni-prumysl.html> (2. 2. 2022)

¹¹⁷ V. KOBLÍŽEK, *Plátenictví v Podkrkonoší v druhé polovině 18. století*, s. 27.

¹¹⁸ Josef JIRÁNEK, *Textilní průmysl*, 5. 8. 2015, <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/tradice/textilni-prumysl.html> (2. 2. 2022)

¹¹⁹ Jan JAKUBEC – Alois JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 35.

straně se nachází truhlička, v jejíchž stěnách je napříč zasazena pohyblivá špice (vřeteno) s přeslenem. Ten je také opatřen rýhou pro vedení šňůry, která jde přes přeslen a kolo. Cívka, která je nastrčena na volnou část špice, je nehybná. Cívka je buď velká dřevěná, která je určena pro osnovu¹²⁰ (podélnou soustavu nití¹²¹), nebo malá rákosová, určená pro útek¹²² (příčná soustava nití¹²³).

Obr. 5 Viják se soukadlem¹²⁴

Naproti kolečníku se nachází viják, který se skládá ze tří řebříčků (perutin). Jsou umístěny na jedné ose, kolem které se mohou otáčet. Na obou koncích řebříčků jsou upevněny mečíky (vždy dva blíže ke středu a dva k obvodu). Na viják se napne přadeno, nit z přadenu na cívku. Vřeteno uvádí v pohyb kolo, a tím se na cívce navíjí nit. Malé cívky si tkadlec uchovával, z hrubých si snoval osnovu.¹²⁵

Ke snování, které spočívalo v navinutí potřebného počtu nití na osnovní vál tkalcovského stavu, se používala cívečnice, snovadlo a deska. Cívečnice je složená ze tří paralelně provrtaných tyčí upevněných na podstavci. Dírkami se prostrčí dráty, které se mohou volně pohybovat. Na ty se navléknou hrubé cívky se stejně dlouhými nitěmi.¹²⁶

Snovadlo se skládá ze dvou obdélníků složených ze čtyř tyčí. Otvory, kterými jsou provrtány, prochází tyč. Oba čtverce se na této ose, které se pod úhlem 90° přeloží, mohou volně pohybovat. Na horní příčce se nachází tři hřebíky, na dolní tyčce čtverce dva dřevěné hřebíky.¹²⁷

¹²⁰ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 35–36.

¹²¹ Petr RYBÁŘ, *U ručního stavu*, Horní Maršov 2002, s. 16.

¹²² J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 36.

¹²³ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 19.

¹²⁴ Ríša SUK, *Rukodílná textilní výroba*. Muzejní a vlastivědná práce 4, 1966, 2, s. 82.

¹²⁵ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 36.

¹²⁶ Tamtéž, s. 36.

¹²⁷ Tamtéž, s. 36–37.

Obr. 6 Zleva: cívčnice, snovací deska, snovadlo¹²⁸

Při snování se cívčnice postaví naproti snovadlu. Skrz desku (podlouhlé prkýnko provrtané ve dvou řadách) se vedou nitě z cívky. Každou dírkou se vedou dvě nitě. Při snování tkadlec nitě soustřeďoval v ruce, a zároveň pohyboval snovadlem. Tak vznikal pramen, který obsahoval různý počet nití. Vzniklý pramen vedl na první hřebík a z toho na další hřeby, otáčel se tak po obvodu snovadla. Pramen se překládal křížem (polovina nití šla pod a polovina nad hřebem), což bylo potřebné pro samotné tkaní. Tak vznikla osnova, kterou si tkadlec svinoval do řetězu.¹²⁹ K uhlazení a upevnění osnovních nití sloužilo šlichtování, kdy se provazce osnovy kladly do škopku se šlichtou, což byla kaše z uvařené mouky, a usilovně se prošlapávaly. Nitě se také mohly šlichtovat na stavu, kde se kaše roztírala žíněným kartáčem. Osnova se sušila venku nebo u kamen, a když zůstala na stavu, ovívala se tzv. fofráčkem, plátnem nebo papírem na provázcích, spojených s podnužkami.¹³⁰

Tkalcovský stav byl vyroben z bukového, dubového nebo jedlového dřeva. Užívání stavu lze předpokládat už ve 12. – 13. století, bezpečně jej lze doložit ve století 14.¹³¹ Kostru stavu tvoří postranice, které jsou spojeny svůrky, jejichž konce, které přecházejí z postranic, se nazývají čepy. Do nich jsou zaraženy klíny. Na horní straně jsou postranice spojeny příčkami. K postranicím je připevněna překládka, na které

¹²⁸ R. SUK, *Rukodílná textilní výroba*, s. 82.

¹²⁹ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 35–37.

¹³⁰ Petra KONÍČKOVÁ, *K vývoji techniky plátenické výroby v Podkrkonoší od 2. pol. 18. století do 70. let 19. století*, diplomová práce na Katedře historie FF UPOL, Olomouc 1984, s. 44.

¹³¹ R. SUK, *Rukodílná textilní výroba*, s. 81.

tkadlec při práci sedí. Na postranicích jsou připevněny hoření a prsní válce (vratidla). Na nich se nachází slabší zářez, který zapadá do otvoru postranic (krk, čep). Na krku je nasazeno zubové kolo, do jehož zubů zapadá cuchta. Na horních příčkách postranic se nacházejí bidla.¹³² Ty jsou dvojího druhu – domácí, která se používají pro ruční prohození, a odrážkové s pudícím zařízením pro mechanický prohoz člunku prošlupem.¹³³ Tam, kde na bidle probíhá osnova, jsou dvě vodorovné hrázky (pokličky), které jsou spojeny mečíky.¹³⁴

Obr. 7 Tkalcovský stav¹³⁵

Osnova se navádí na horní vratidlo, které má podélnou rýhu, do které zapadá bičík. Na něm se nachází šňůrka. Osnova se ovine kolem bičíku, kde se nitě vedou křížem jako při snování, a přes šňůrku, kde se nitě rozdvojí. Místo zubového kola se nasadí klika (táhlo). K navíjení osnovy je zapotřebí tří lidí. Jeden drží osnovu, druhý

¹³² J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 38.

¹³³ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 15.

¹³⁴ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 38.

¹³⁵ Muzeum Podkrkonoší v Trutnově, fotoarchiv autorky.

točí klikou a třetí měl v ruce rejkant¹³⁶ (rozváděcí hřeben¹³⁷), který se dělí na několik přihrádek. Každou takovouto přihrádkou prochází jeden pramen. Když je osnova napjatá, rejkant se odstraní.¹³⁸

Brdo, upevněno za bidlem na skřipcích¹³⁹ (výškově stavitelné vidlice a kladky¹⁴⁰), se skládá ze čtyř tyček (kšaftů, činek), které jsou spojeny silnými nitěmi, které se uprostřed protínají. Skrz každé očko v brdových listech probíhá nit osnovy.¹⁴¹ Tkalci si při navádění osnovy usnadnili práci tím, že si nechávali za paprskem proužek přešlého tkaného plátna (třísně), takže při započetí díla ke staré osnově jen přisukovali.¹⁴² Osnova dále prochází bidlem v mezeře mezi pokličkami, kam se vloží paprsek s křtinami¹⁴³ (zuby paprsku¹⁴⁴). V mezeře mezi křtinami prochází vždy jedna nit. Na dolní pokličce se nacházejí škatulky¹⁴⁵ (člunečníky, nacházejí se po stranách bidla¹⁴⁶) pro člunek, který běhá od škatulky ke škatulce. Tak se přede příčná nit na látce.¹⁴⁷

Po přidělení osnovy na stav se u horního vratidla vložily mezi nitě dřevěné tyčky, na které se připevnila dolů visící závaží. Na prsní vratidla se přidělají třísně či hotová látka, která je díky šparejzní (zahnutých tyčí) po celé šířce napjatá.¹⁴⁸

Tkadlec při započetí práce usedne na překládku, do jedné ruky vezme člunek, ve kterém je zasazena cívka s útkem, a do druhé horní klapku bidla. Nohama šlapal na podnožky, což byly většinou dvě pevné tyče, které byly zadním koncem připevněny ke svůrku. Při šlapání na podnožku se jedna polovina brda i s polovinou nití stáhne dolů. Poté tkadlec hodí člunkem a z útku se rozvine příční nit, která se paprskem přirazí.¹⁴⁹ Do vynálezu odrážkového člunku tkadlec musel házet nástroj z ruky do ruky, tedy v délce roztažených paží. U širších tkanin seděli z každé strany stavu tkalci a vzájemně si člunky prohazovali. V první polovině 18. století Angličan John Kay

¹³⁶ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 38.

¹³⁷ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 17.

¹³⁸ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 39.

¹³⁹ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 38–40.

¹⁴⁰ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 18.

¹⁴¹ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 40.

¹⁴² P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 12.

¹⁴³ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 40.

¹⁴⁴ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 19.

¹⁴⁵ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 40.

¹⁴⁶ P. RYBÁŘ, *U ručního stavu*, s. 15.

¹⁴⁷ J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 70.

¹⁴⁸ Tamtéž, s. 40.

¹⁴⁹ Tamtéž, s. 40–41.

vynalezl odražkový člunek, pomocí kterého mohl jediný tkadlec tkát širší tkaniny.¹⁵⁰ Bidlo mělo zařízení pro chod člunku – bidlovou dráhu s truhlíky a pudítky. Ta byla ovládána šňůrou, jejímž trhnutím pudítka vymrštila člunek, který proběhl prošlupem.¹⁵¹ Poté, co tkadlec šlápne na druhou podnožku, nitě, které byly dříve nahoře, se dostanou dolů a celý postup se opakuje. Dostatečně dlouhé plátno se navíjí na válec.¹⁵²

Druhy plátna se dělily na plátna řidší a hustší. Hrubší druhy se zhotovovaly v okolí Náchoda a Králík, odkud se posílaly do Kladska a slezského pohorí. Jemnější druhy se tkaly v oblasti od Vrchlabí po Náchod, jemná plátna v okolí Broumova, Trutnova, Jilemnice, Vlčic, Žacléře a Žirče. Nejjemnější se zhotovovalo ve Svobodě, v Hostinném a v Žamberku. Hrubé české plátno, které mělo šířku 5/4 a 6/4 lokte a délku 60 loktů se vyrábělo v Nové Pace, Hostinném, Polici a Opočně. Holandské, kvalitnější, se tkalo v okolí Hostinného a Jilemnice. Nejjemnější plátno, švýcarské, bylo vyráběno v Rumburku, Varnsdorfu a Cvikově.¹⁵³

¹⁵⁰ Miroslav JANOTKA – Karel LINHART: *Zapomenutá řemesla. Vyprávění o lidech a věcech*, Praha 1984, s. 74.

¹⁵¹ P. KONÍČKOVÁ, *K vývoji techniky plátenické výroby v Podkrkonoší od 2. pol. 18. století do 70. let 19. století*, s. 47.

¹⁵² J. JAKUBEC – A. JAKUBEC, *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 41.

¹⁵³ V. KOBLÍŽEK: *Plátenictví v Podkrkonoší v druhé polovině 18. století*, s. 35–36.

2. Obec Bílá Třemešná se zvláštním zaměřením na 2. polovinu 19. století

Po smrti svého otce se Vincenc Palm pravděpodobně rozhodl přestěhovat do jiné vesnice. V roce 1850 se tedy stěhuje do Bílé Třemešné, ležící přibližně 6 km západně ode Dvora Králové nad Labem, v nadmořské výšce 349–417 m n. m.¹⁵⁴ Zde si od Josefa Kudrnovského kupuje chalupu č. p. 20 za 1500 zlatých konvenční měny.¹⁵⁵

První zmínka o Bílé Třemešné pochází z roku 1238 (ve tvaru Stremen¹⁵⁶), kdy ji v závěti spolu s dalšími vesnicemi odkázal Zbraslav z Vchynic, královský číšník, své manželce Domaslavě. Osídlení tu ale proběhlo už mnohem dříve, obyvatelé se zde živili lovem, dřevařstvím, pálením dřevěného uhlí a dehtu. Jméno Bílé Třemešné pochází od střemchy, slovo „bílá“ je odvozeno od bílého pískovce, který se v této oblasti nachází. V období kolonizace byla ves přejmenována podle jejího lokátora na Weikersdorf. Německý název zanikl ve 14. století, kdy zde německá vrchnost vystřídala českou. V polovině tohoto století se ves jmenovala Trzemesna a patřila Ticmanovi z Třemešné. Od jeho nástupců získali ves vladykové z Poličan. V následujících letech patřila Třemešná do majetku rodu vladyků Třemešenských ze Železna, až v roce 1594 koupil ves Adam Zilvár z Pilníkova, který přestavěl místní tvrz na renesanční zámek. Jeho synovi Adamovi, který se účastnil stavovského povstání, byly zkonfiskovány dvě třetiny veškerého jmění a s nimi i Bílá Třemešná. Ta byla prodána Albrechtovi z Valdštejna, který ji přeměnil ve frýdlantské léno. V roce 1624 jej předal spolu s lény Červené Poličany a Velehrádek Jiřímu Sádovskému ze Sloupna. Ten poskytl J. A. Komenskému a dalším pronásledovaným bratřím útočiště na zámku v letech 1626–1628.¹⁵⁷

Po odchodu Komenského a Sádovského se třemešenského statku opět ujal Albrecht z Valdštejna, který jej udělil v léno Ladislavu Lickovi z Rýzmburka a poté

¹⁵⁴ *Nadmořská výška*, <https://api.mapy.cz/view?page=altitude> (22. 3. 2022).

¹⁵⁵ SOA Hradec Králové, Sběrka pozemkových knih Východočeského kraje 1517–1892, PozK Dvůr Králové nad Labem 209, *Gruntovní kniha obce Bílá Třemešná* (1799–1874), inv. 100, č. 209, fol. 168v–170r.

¹⁵⁶ Antonín ŠKARKA – Josef SKALSKÝ, *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*, Havlíčkův Brod 1963, str. 24.

¹⁵⁷ Květoslav SÝBR, *Historie Bílé Třemešné od dob nejstarších po XVIII. století a přehled majitelů Třemešné až do XX. století*, in: *Bílá Třemešná, Bílá Třemešná* 1991, s. 7–8.

jeho sestře Anně Marii, provdané za Václava Macáka z Ottenburku. Po jeho smrti se jejím manželem stal hrabě Jan Arnošt Schaffgotsch z Kynastu a Greiffensteinu. Za něj došlo v roce 1686 k vytvoření fideikomisního panství Sadová, kam patřila i Bílá Třemešná.¹⁵⁸

V roce 1788 se dalším majitelem Třemešné stal Tobiáš Gretzel z Granzensteinu. O těchto majitelích podrobnější zprávy nemáme. V roce 1829 si Třemešnou koupil František Antonín Rohran, hrabě z Harrachu, Fohrau a Thannhausenu. Roku 1845 byly rozprodány louky, polnosti i hospodářská stavení. V zámečku, kde se vrchnost již nezdržovala, bylo zřízeno 20 bytů pro chudé obyvatele. Stavba však nebyla opravována a tak musela být v roce 1857 zbořena. Hospodářské budovy se přestavěly v obyvatelné stavby, k nimž si majitelé těchto domů přikoupili též okolní pole a louky. Této části obce se říkalo „ve dvoře“.¹⁵⁹ Po zbourání zámečku místní obyvatelé využili hrubé kamení a kvádry na své stavby, např. Josef Fikar na stavbu svého domu č. p. 87, ve kterém provozoval tkalcovství.¹⁶⁰

Harrachové byli poslední šlechtičtí majitelé Bílé Třemešné. Od roku 1830 začali rozprodávat své pozemky směrem k Labi, kde začala vznikat část obce s novými domy. Tato část byla pojmenovaná jako Aleje podle stromořadí třešní vysázeného mezi poli.¹⁶¹ V roce 1887 hrabě Harrach oddělil velkostatek Bílou Třemešnou od sádovského panství, a prodal ho Karlu Šindlerovi, c. k. vrchnímu lesnímu radovi z ministerstva orby a říšskému poslanci za 113 000 zlatých. Nový majitel si o dva roky později postavil v blízkosti bývalého zámku letní vilu.¹⁶²

Obec Bílá Třemešná patří svým středověkým půdorysem mezi lesní lánové vsi. Ty vznikaly podél cest a potoků a je pro ně typická traťová plužina. Tyto plužiny se táhly většinou až na hranici katastru¹⁶³. Ves je z jihu až k západu obklopena Jehličnatými lesy, na severu až k východu se rozkládaly již zmiňované plužiny a louky.

¹⁵⁸ K. SÝBR, *Historie Bílé Třemešné od dob nejstarších po XVIII. století a přehled majitelů Třemešné až do XX. století*, s. 9.

¹⁵⁹ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 99.

¹⁶⁰ A. ŠKARKA – J. SKALSKÝ, *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*, s. 30.

¹⁶¹ K. SÝBR, *Historie Bílé Třemešné od dob nejstarších po XVIII. století a přehled majitelů Třemešné až do XX. století*, s. 8–9.

¹⁶² OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 99.

¹⁶³ Luděk ŠTĚPÁN – Josef VAREKA, *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Hradec Králové 1991, s. 30–31.

Bílá Třemešná sousedí na severu s Dolním Nemojovem a s Verdekem, na severovýchodě a východě s Novými Lesy, na jihu s Lipnicí a s Dehtovem, který přecházel až na jihozápad. Na západě sousedila Bílá Třemešná s Třebihoští a s Dolní Brusnicí, která pokračovala až na sever. Ve vesnici byly většinou roubené domy, ale vyskytovaly se zde i budovy zděné.¹⁶⁴

Podrobnější popis obce se nachází v Pamětní knize obce Bílé Třemešné. *„Bílá Třemešná leží průměrně 325 m nad hladinou mořskou a rozkládá se po pravém břehu labském od Zvičiny směrem východním k Novolesům. Na severu po celé délce ohraničena jest Labem, na jihu 481 m vysokým, z kvádrového pískovce složeným lesnatým hřbetem horským, který k východu více a více se níží, až u Kuksu přechází v rovinu. Do boku jeho zaryta jest železnice.“*¹⁶⁵

K vodstvu autoři Václav Holeček a Jan Janků napsali: *„Od západu k východu protéká celou osadu potok Netřeba, který vzniká na domácí půdě; opatřiv obec s dostatek měkkou vodou, ubírá se dále ke Dvoru Králové, kdež se vlévá do Labe. Velmi dobrou a zdraví prospěšnou vodu za každého počasí s dostatek poskytují studně a na mnohých místech i povrchní studánky. Na dvou místech prýští ze země voda, již se zde ode dávna s prospěchem co léku užívá a která ve zdější lesnaté půvabné krajině časem svým zajisté dojde žádoucího zužitkování.“*¹⁶⁶

Severovýchodně od samotné vesnice se nacházel Tešnovský mlýn¹⁶⁷, patřící Josefu Endtovi¹⁶⁸. K němu směřoval z levé strany náhon, přes který vedl malý dřevěný most. V roce 1869 byl mlýn koupen Leopoldem Gerberem, který ho začal přestavovat na brusírnou dřeva. Přestavba byla dokončena v roce 1879 novým majitelem Josefem Kaiserem, který zde také nově zřídil rámovou pilu. Stavbě se pak mezi lidmi říkalo „mlýn na dřevo“. Roku 1898 koupil stavbu ředitel papírny v Hostinném Gustav Crnčic. Ten upřednostnil drtírnu dřeva. Pro přísun materiálu a odvoz drti sloužila kamenná cesta vedoucí do Bílé Třemešné, kde se napojovala na silnici u kostela sv. Jakuba Staršího.

¹⁶⁴ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (22. 2. 2022).

¹⁶⁵ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 95.

¹⁶⁶ Tamtéž, s. 95.

¹⁶⁷ Dříve zvaný Tešnerův mlýn.

¹⁶⁸ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (22. 2. 2022).

Továrna sloužila až do roku 1910, kdy započaly práce na nedaleké přehradě. V roce 1916 byl mlýn zdemolován a o tři roky později zatopen¹⁶⁹. Dál po proudu řeky Labe se nacházel pískovcový lom.¹⁷⁰

Od Tešnovského mlýna vedlo směrem na sever přemostění přes řeku Labe, spojující Nemojovsko a Bílou Třemešnou. Nedaleko této dřevěné lávky stál kříž. Těmito místy procházel zemský stezník vedoucí z českého vnitrozemí do pohraničního Trutnovska. Po lávce se ubíraly i svatební a pohřební průvody. Most zanikl v roce 1916 během stavebních prací na přehradě¹⁷¹.

Od mlýna směrem k Bílé Třemešné vede cesta s alejí. Ta pokračuje na východní okraj vesnice, do blízkosti zámku s myslivnou. Zámek měl obdélníkový půdorys a byl vystavěn v jednoduchém renesančním slohu, uprostřed měl dvůr. Stavba byla patrová, měla šindelovou střechu, která byla lomená na vnější i vnitřní straně. Horní patro s devíti místnostmi bylo určeno pro panstvo, přízemí pro služebnictvo.¹⁷² U této stavby se nacházel rybníček napájený z potoka Netřeby, který prochází středem vesnice. Proti směru jeho toku leží střed Bílé Třemešné.¹⁷³ Uprostřed vesnice stojí fara s barokní mansardovou střechou, pocházející z roku 1771.¹⁷⁴ Kousek od této stavby se nacházela boží muka, a dále kostel sv. Jakuba Staršího, původně pocházející ze 14. století.¹⁷⁵ Kostel byl o dvě století později renesančně přestavěn na paměť smrti rytíře Budiwoje Třemešského.¹⁷⁶ Dnes se Budiwoj připomíná na náhrobní desce vložené v jižní straně kostelní zdi. Je zde vyobrazen rytíř ve zbroji, pod hlavou má polštář. Jeho pravá ruka spočívá na přilbě s péry, v levé ruce drží meč. Pod helmici se nachází erb Třemešských ze Železna. Po straně náhrobku je vytesán opis, který je v dnešní době z větší části nečitelný - ... *urozeny a stateczny rytirz pan Budiwoj trzemessky z zelezna ... gemuzto*

¹⁶⁹ Karel MARTINEK, *Tešnovská přehrada: historie vodního díla na horním toku Labe*, Dvůr Králové nad Labem 2009, s. 14, 17.

¹⁷⁰ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (22. 2. 2022).

¹⁷¹ K. MARTINEK, *Tešnovská přehrada*, s. 14, 17.

¹⁷² Podobu zámku známe z modelu dělníka Josefa Exnera (nar. 1850), který se zde narodil a byl tu vychován. V roce 1892 při příležitosti třisetletého výročí narození J. A. Komenského vytvořil podle paměti barevný model zbořeného zámku. (A. ŠKARKA – J. SKALSKÝ, *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*, str. 29–30.)

¹⁷³ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (22. 2. 2022).

¹⁷⁴ Petr MLEJNEK, *Pár upřesnění o nejstarších stavbách v naší obci*, Třemešenský zpravodaj 1, 2016, s. 10.

¹⁷⁵ Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech 1*, Praha 1977, s. 75.

¹⁷⁶ P. MLEJNEK, *Pár upřesnění o nejstarších stavbách v naší obci*, Třemešenský zpravodaj 1, 2016, s. 10.

*pan Buh racz ... y nam take milustiwym byti*¹⁷⁷. Kostel byl v letech 1680–1682 zbarokizován¹⁷⁸ na náklady Jana Arnošta, hraběte ze Schaffgotsche.¹⁷⁹ Rodový erb, pocházející z devadesátých let 17. století, lze vidět na pískovcové desce zazděné v kostelní věži.¹⁸⁰

Obr. 8 Model zámku v Bílé Třemešné vyrobený Josefem Exnerem¹⁸¹

Škola v Bílé Třemešné byla založena v roce 1779 majitelem velkostatku Janem Arnoštem Schaffgotschem. Do té doby probíhala výuka dětí majetnějších občanů v soukromých domech. Nově zřízená roubená budova č. p. 36 byla ovšem malá a neposkytovala dostatek prostoru pro všechny děti školou povinné. Proto byla v roce 1815 přestavěna a zvětšena. O třicet let později byla celá stavba zbořena a nahrazena větší a zděnou. Roku 1875 byla škola rozšířena o druhou třídu, o tři roky později i o třetí.¹⁸²

¹⁷⁷ Emanuel POCHE, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském*, Praha 1937, str. 326.

¹⁷⁸ E. POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I*, s. 75.

¹⁷⁹ Věra HRUŠKOVÁ, *Úvod*, in: *Bílá Třemešná, Bílá Třemešná 1991*, s. 6.

¹⁸⁰ *Cesta kamene: Bílá Třemešná*, <http://www.cestakamene.eu/zastavka/bila-tremesna/> (11. 7. 2021).

¹⁸¹ Petr MLEJNEK, *Zaniklý třemešenský zámek*, <https://jakbt.cz/zanikly-tremesensky-zamek/> (22. 3. 2022).

¹⁸² OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 96–97.

Od konce 50. let 19. století vedla přes Bílou Třemešnou železniční trať, která spojovala dvě důležitá průmyslová centra – Liberec a Pardubice. Stavba započala v roce 1856 a skončila o dva roky později. Bylo zde postaveno nádraží a viadukt.¹⁸³ V roce 1966 zaznamenal obecní kronikář Bílé Třemešné do Pamětní knihy vyprávění důchodců cechmistra Františka Hanuše a železničáře Jaroslava Janečka z pamětí jejich prarodičů. „*Když se r. 1856 stavěla trať, vozili třemešenszí tatici i mládež na trať kámen s Kostelce na trakařích. Lidé měli málo peněz a tohle bylo dost placené, poněvadž se se stavbou trati spěchalo (prý byl šesták za trakař = 20 hal). Tak se „s trakařema“ mohli třemešňáci přetrhnout, aby si vydělali. Někteří při práci i prostydli nebo se „přetáhli“ a potom z toho „kvaltu“ byli nemocni, někteří z toho i zemřeli. Starý Plecháč byl ale „koumák“ i když mu tenkrát bylo teprve 17 let. Protože se platilo „od trakaře“, zrychtoval si menší trakař a vůbec „se nepřetáh“, proto žil do 92 let (zemřel r. 1934).*“¹⁸⁴

2.1 Usedlost č. p. 20

Dům č. p. 20, kam se Vincenc Palm s rodinou z Dvořáček přestěhoval, se nacházel v blízkosti lesa na jihozápadním okraji vesnice. Budova stojí dodnes, pravděpodobně v nepříliš nezměněném stavu, a patří do vlastnictví rodičů autorky.

V roce 1850, kdy si Vincenc Palm koupil tuto usedlost, bylo nutno se vyvázat z poddanství. Dle Tabelárního přehledu¹⁸⁵ bylo potřeba zaplatit 24 zlatých a 55 krejcarů. Bohužel není jasné, zda uvedenou částku musel uhradit předchozí majitel Josef Kudrnovský nebo dodatečně napsaný Vincenc Palm. V dochovaném záznamu jsou uvedena obě jména, přičemž jméno Josefa Kudrnovského je nahrazeno jménem Vincence Palma.

¹⁸³ Marcela BĚLINOVÁ, *Historie Bílé Třemešné moderní doby*, in: Bílá Třemešná, Bílá Třemešná 1991, s. 13.

¹⁸⁴ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 158.

¹⁸⁵ NA Praha, Zemská vyvazovací komise Praha, sign. EK 948, Mírná náhrada – Bílá Třemešná, kart. 1676.

Obr. 9 *Usedlost č. p. 20, v dálce lze vidět kostel sv. Jakuba Staršího*¹⁸⁶

V třemešenské Pamětní knize se nachází opis o podobě vesnice z 2. poloviny 19. století. „Kromě pěti domů jednopatrových jsou všechna stavení zdejší přizemní, většinou ze dřeva roubená, šindelem neb slamou krytá. Zděných, břidlicí, taškami neb plechem krytých domů je zde málo.“¹⁸⁷

Takovou výjimkou byl i sledovaný dům. Z indikační skici a legendy ze stabilního katastru víme, že budova byla zděná. Kámen jako stavební materiál se nejprve používal na podezdívku, ke konstrukci stěn při topeništích a k vyzdívání sklepů.¹⁸⁸ První zděné budovy se stavěly od konce 18. století, většinou však až v druhé polovině století následujícího.¹⁸⁹ Z kamene byly konstruovány celé stěny, na stodolách a někdy i na kůlnách bývá tento stavební materiál kombinován se dřevem,¹⁹⁰ jako je tomu i u stodoly zkoumaného domu, připojené k jižní části stavby.

¹⁸⁶ Fotoarchiv Městského muzea ve Dvoře Králové nad Labem.

¹⁸⁷ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílá Třemešná 1929–2007*, bez inv. č., s. 96.

¹⁸⁸ Emanuel BALÁŠ, *Hmotná kultura*, in: Bohumír MRÁZ (red.), *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968, s. 114.

¹⁸⁹ Milada NOVÁKOVÁ, *Lidová architektura českého Podkrkonoší*, *Opera Corcontica* 3, 1966, s. 170.

¹⁹⁰ E. BALÁŠ, *Hmotná kultura*, s. 115.

Dovnitř do domu se vcházelo z východní strany, tedy směrem ze zahrady. Na západní straně se nacházela silnice vedoucí do jehličnatého lesa. Okolo domu podél silnice byla pastvina, na zahradě se vyskytovala dvě pole se stromy. V blízkosti vchodu do domu stála menší dřevěná budova, patrně kůlna, kde se skladovalo dřevo na topení a zemědělské nářadí.¹⁹¹

Obr. 10 Zleva: mapa Bílé Třemešné a grunt Vincence Palma na indikační skice z roku 1841¹⁹²

Dům je trojdílného komorovo-chlévního typu (sín, světnice, chlév/komora). Do síně se vchází dveřmi, které jsou zavěšeny na kované háky pomocí kovaných závěsů. Ty jsou dlouhé a horizontální, přibity na vnitřní stranu dveří. Mohly být zdobené, v našem případě je zatočený závěs doprovázen vroubkovanou linkou, druhý konec je rozšířen do oblouků a ukončen hrotem. Zámek na dveřích je ovládaný klíčem. Má odkrytou mechaniku, připevněnou na plechu.¹⁹³ Plech je ozdobně cibulovitě zakončen. Dveře jsou bez kliky, ale jsou opatřeny zvedací závorkou. Skrz dveře je veden provázek, při jehož zatažení je z vnitřní strany závorka zvednuta.

V síni se obvykle ukládalo drobné nářadí, bývala zde i truhla, skříň¹⁹⁴ nebo spižní skříňka s přítruhlíky, někde i vál na válení prádla. Na stěnách visely police na talíře, pokličky, mísy nebo pekáče.¹⁹⁵ Podlaha v síni je původní. Z důvodu největší provozní zatíženosti je kamenná, v našem případě konkrétně pískovcová. Kámen byl

¹⁹¹ *Archivní mapy ÚAZK*, <https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (11. 1. 2022).

¹⁹² Tamtéž (11. 1. 2022).

¹⁹³ Jiří ŠKABRADA, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 1999, s. 111–112.

¹⁹⁴ Vladimíra COGANOVÁ – Libuše ŠOLCOVÁ, *Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš*, Trutnov 1983, s. 12.

¹⁹⁵ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 129.

opracován do obdélných desek a položen do písku¹⁹⁶ nebo do hlíny. Na podlaze běžně stály vědra na vodu a džbány. V síni se nachází výstupek se vstupem do komína a topeniště, kterým se na druhé straně ve světnici vytápěla, dnes již nedochovaná, kachlová kamna.¹⁹⁷ Strop je zde také původní, povalový. Základem jsou povály (nehraněné kuláče), uprostřed podepřené hraněným trámem. Spáry a rub stropu je vyplněn hliněnou mazanicí, která fungovala jako protipožární a tepelná izolace. Tyto stropy jsou doloženy ze středověku, ovšem v některých oblastech a především u méně náročných staveb se užívaly až do poloviny 19. století, avšak docházelo ke zmenšování rozměrů povalů a k navýšení počtu hraněných trámů.¹⁹⁸ Síň měla především komunikační funkci, jelikož z ní vedou dveře do světnice, komory, chléva, roubeného přístavku a po schodišti i na půdu.¹⁹⁹

Síň dělí dům na dvě části. Pravými dveřmi ze síně se vchází do velké hlavní místnosti, světnice, která sloužila jako kuchyň i obytná místnost. Vzhledem k tomu, že se rodina živila tkalcovstvím, lze předpokládat, že tkalcovské stavy byly umístěny zde, v dobře osvětlené světnici. Velikost stavů potlačovala běžné zařízení místnosti, proto např. sklopné stoly byly zřejmě nutností.²⁰⁰ Z původního vybavení místnosti se ovšem nic nedochovalo. V zimě se zde lidé i myli, v létě prováděli hygienu u studny. Koupel se prováděla párkrát do roka, také ve světnici.²⁰¹ Dále v místnosti obvykle stála kolem kamen lavice, koutní skříňka k uložení písemností a cenných věcí, mísník, police na nádobí a postele.²⁰² K prosvětlení prostoru sloužila řada oken. Ta bývala malá, křížem dělená do čtyř tabulek. Na domě č. p. 20 jsou okna větší se šesti tabulkami, které byly typické pro 19. století.²⁰³ Ze světnice se pravděpodobně později vydělily dvě „světničky“, které sloužily jako ložnice.

Vlivem povětrnostních podmínek Podkrkonoší se usilovalo o koncentraci všech obytných prostorů pod jednu střechu. Vznikala tak neobvyklá forma půdorysu, kdy se k podélné zadní straně domu připojil na kamenné podezdívce postavený roubený

¹⁹⁶ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 92.

¹⁹⁷ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 129.

¹⁹⁸ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 87–88.

¹⁹⁹ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 129.

²⁰⁰ Tamtéž, s. 231.

²⁰¹ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 130.

²⁰² V. COGANOVA – L. ŠOLCOVÁ, *Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš*, s. 13.

²⁰³ Tamtéž, s. 8.

přístavek.²⁰⁴ Obvykle se tato světnička, postavená i v námi sledovaném domě, využívala jako místnost pro tkalce nebo pro výměnkáře.²⁰⁵

V zadní části domu navazuje na síň malá komora a chlév. Komůrka zůstala zachovalá v původním stavu. Je to malá místnost s nevelikým okénkem a s hliněnou a dřevěnou podlahou. Ve skříni a v truhle se zde skladoval oděv a oblečení, případně i potraviny. V těchto místnostech se obvykle uchovávaly i peníze či různé cenné věci, proto komora mívala i zámeček.²⁰⁶

Levým vchodem ze síně, naproti vstupu do světnice, se vcházelo²⁰⁷ do chléva s původní segmentovou klenbou. Jednotlivé řádky cihel se přikládaly v segmentovém oblouku, v závěru zdění zbyl uprostřed pole peckovitý otvor, který byl uzavřen klínovitě upravenými cihlami. Ty se kladly opačně, v podélném směru.²⁰⁸ Umístění chléva vedle světnice mělo své praktické důvody. V zimě byl přístup ze síně pohodlnější a síň i částečně oteploval.²⁰⁹ Chlév sloužil k ustájení hovězího dobytka, který se choval společně s koňmi. Vstup do chléva vede i ze zápraží, které je kryto přetaženou střechou a zpevněné velkými plochými kameny, pod kterými se nacházelo hnojiště.²¹⁰

Naproti vchodu do světnice stoupá původní strmé schodiště vedoucí na půdu. Schody jsou žebříkového typu – mají trámkové schodnice s deskovými stupni, které jsou vloženy do drážek ve schodnicích.²¹¹ Odtud se dalšími schody dá dostat do vyššího patra. Na půdě se běžně skladovalo nářadí, seno a sláma.²¹²

Na konci domu se nalézá pilířová stodola, která se napojuje na chlév. Je opatřena dvěma vraty. Prostor mezi nimi se využíval jako mlat, což bylo místo s udusanou hlínou, kde se ručně mlátilo obilí. Podél delší strany se nachází perna, která je oddělena

²⁰⁴ M. NOVÁKOVÁ, *Lidová architektura českého Podkrkonoší*, s. 167.

²⁰⁵ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 102.

²⁰⁶ V. COGANOVÁ – L. ŠOLCOVÁ, *Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš*, s. 12.

²⁰⁷ Vchod je od 70. let 20. století zazděn. (Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.)

²⁰⁸ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 107–108.

²⁰⁹ E. BALÁŠ, *Hmotná kultura*, s. 124.

²¹⁰ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²¹¹ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 108.

²¹² Tento prostor se k tomuto účelu využívá dodnes.

od stodoly dřevěnou přepážkou. Tento prostor sloužil k ukládání vymláčené slámy.²¹³ Pokud se na mlatu nemlátilo obilí, používal se pro uskladnění povozů a dalšího hospodářského nářadí.²¹⁴

K uskladnění okopanin se používaly sklepy, které se stavěly buď pod obytným stavením, nebo, jako v našem případě, v jeho blízkosti.²¹⁵ Sklep je postaven z pískovcových kvádrů, má klenutý strop a pod jeho schodištěm těsně u vstupu do místnosti se nachází po pravé straně malý výklenek, kam se pravděpodobně pokládala svíčka pro osvětlení prostoru. Nad sklepem byla postavena kůlna,²¹⁶ kam se ukládalo zemědělské nářadí a dřevo. Ta byla dřevěná, jen sloupy byly z pískovcových bloků.²¹⁷

Vedle kůlny se nachází přibližně 11 metrů²¹⁸ hluboká studna, jejíž stěny jsou vystavěné z kamenných bloků, které zabraňují sesuvu stěn. Zřizovaly se váhové či vahadlové studny, skládající se ze svislého sloupu s "vidlemi", ve kterém byla uchycena rovnoramenná páka, na jejímž konci se nacházel zavěšený okov, nebo studny s rumpály s klikou, okovem a žlábkem se stříškou.²¹⁹ Nadzemní část studny je nepůvodní, dnes se zde nachází kovová pumpa značky Sigmund, nainstalovaná v 1. polovině 20. století.²²⁰

Dalším objektem byla u námi sledovaného domu záchodová budka nacházející se u hnojiště. Záchody se objevují až od 19. století. Budky vystupovaly z krytých zápraží, z bedněných přístavků nebo stály, jako v tomto případě, samostatně u hnojiště.²²¹ Hnojiště bylo pod vyvýšeným zápražím a záchod stál na opačné straně, naproti vchodu do síně. Byla to dřevěná bouda, uvnitř s dřevěným prknem s kruhovým

²¹³ Perna ve stodole, též přístodolek aj., <https://old.lidova-architektura.cz/prehled-seznam/encyklopedie/perna-pristodolek.htm> (17. 11. 2021).

²¹⁴ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²¹⁵ E. BALÁŠ, *Hmotná kultura*, s. 131.

²¹⁶ Kůlna byla v roce 2004 zbořena a postavena nová.

²¹⁷ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²¹⁸ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²¹⁹ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 163.

²²⁰ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²²¹ L. ŠTĚPÁN – J. VAŘEKA, *Klíč od domova*, s. 102.

otvorem.²²²

Jak již bylo zmíněno dříve, hlavní obytná část je postavena z pískovcových kvádrů, které jsou omazány mazanicí a omítnuté vápnem. Kamenné zdivo se používalo v místech s přirozeným výskytem zpracovatelného pískovce, případně žuly, což Bílá Třemešná, které dal pískovec dokonce i název, byla. "Štuky" se lámaly ze skalních stěn v lomech, které se nacházely v blízkosti vsi a pokud možno v trochu vyvýšené poloze pro snadnější dopravu.²²³

Stěny jsou omazány mazanicí, což je směs hlíny nebo jílu s plevami a slaměnou řezankou.²²⁴ Přípravovala se vlhčením a hnětením (resp. prošlapáváním) a promícháváním s rostlinným materiálem. Bez něho totiž hlína při vysychání není pružná a praská. Tato směs se používala především na stěny dřevěné, ale kvůli hladšímu a teplejšímu povrchu i na stěny zděné, jako to je u námi sledovaného domu.²²⁵

Poslední "vrstvou" na zdech domu č. p. 20 je hašené vápno. To se většinou používalo na vnitřních stěnách domů, které se bílily jednou až dvakrát v roce (nejčastěji na velikonoce, před poutí nebo před posvícením) a příležitostně (před svatbou). Bílení mělo kromě estetické funkce, kdy se tak odstranily tmavší místa a mastné nebo vlhkostní skvrny, i funkci dezinfekční. Ostré hrany vnějších stran kamenných objektů byly opakovaným bílením ztupeny řadou přes sebe nanesených vápenných vrstev.²²⁶

Přístavek, vybočující z obdélného půdorysu domu, je postaven ze dřeva. Je natřen červenou barvou, jen spáry z mazaniny a vodorovné příčky jsou bílé.

Lomenice je dekorativně skládaný dřevěný štít domu trojúhelníkového nebo lichoběžníkového tvaru. Prkna tvoří různé obrazce, spáry jsou kryty lištami, které jsou někdy ozdobně vyřezávány. V Podkrkonoší, především na jeho jihozápadě, byly lomenice bohatě zdobeny a rozděleny do několika pásů. Na Trutnovsku, Vrchlabsku

²²² Dnes se zde záchodová budka již nenachází. (Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.)

²²³ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 101.

²²⁴ J. VAŘEKA – V. FROLEC, *Lidová architektura*, s. 155.

²²⁵ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 84–85.

²²⁶ *Bílení stěn – povrchová úprava exteriéru a interiéru stavby vápenným nátěrem (hašené vápno)*, <https://www.lidova-architektura.cz/mapy-databaze/encyklopedie/bileni-steny/> (17. 11. 2021).

a v severní části Královédvorská jsou štítové domy poněkud jednodušší.²²⁷

Dům č. p. 20 má díky sedlové střeše trojúhelníkovou lomenici horizontálně rozdělenou na tři části. Dolní část je uprostřed bedněna svisle kladenými prkny a po stranách a ve střední části štítu klasovitě. Horní pole je opět bedněno svisle. Lišty jsou obloučkovitě zdobené. Ve štítě se nacházejí dvířka na půdu a dva větrací průduchy.

Střecha byla až do období po druhé světové válce došková.²²⁸ Došky jsou dvojice slaměných snopků, které jsou převázané krouceným slaměným provazcem. Ten je přehozen a utážen okolo latě na střeše. Sklon takovýchto střech byl minimálně 45°, aby lépe stékala voda. Problémy této krytiny byly na hřebeni, okrajích nebo u komínů. Hřebeny se tedy zatěžovaly mazaninou nebo drny, a okraje a prostupy se vykrývaly šindely.²²⁹

Obr. 11 *Usedlost v Bílé Třemešné č. p. 20, dnešní stav*²³⁰

2.2 Rok 1866 v obci Bílá Třemešná

Během života Vincence Palma proběhla prusko-rakouská válka. Samotná bitva na třemešenském území stopy nezanechala, ale přesuny vojsk zasáhly i do života občanů. V Pamětní knize obce Bílé Třemešné se nacházejí paměti na tyto události a my

²²⁷ M. NOVÁKOVÁ, *Lidová architektura českého Podkrkonoší*, s. 167.

²²⁸ Z rozhovoru Pavla KUHNA (prarodič autorky bakalářské práce) s Michaelou Kulhavou (autorkou bakalářské práce), dne 18. 11. 2021 v Bílé Třemešné.

²²⁹ J. ŠKABRADA, *Lidové stavby*, s. 98.

²³⁰ Fotoarchiv autorky.

můžeme předpokládat, že se nějakým způsobem dotkly i Vincence Palma a jeho rodiny. První událost vypověděl Jaroslav Janeček podle vyprávění své babičky, pamětnice války z roku 1866: „*Omylem se dostal oddíl Prusáků i do Bílé Třemešné, protože si spletl Německou Brusnici (nynější Hajnice) s Českou Brusnicí (nyní Brusnice u Bílé Třemešné). Utábořili se s polními kuchyněmi u hřbitova a v místech dnešních domů Josefa Šmídy – Brinkeše a Karla Pokorného (pod hřbitovem). Kuchyně byly pod krytou kůlnou, kde pracovali kameníci. Třemešňáci ze strachu před Prusáky utekli do lesů až za Kostelec (,do panskejch, do Poličanských‘). Vzali do lesa i dobytek, protože měli hrůzu z hesla ,Prajzi dou‘. Druhý den si jeden Třemešňák dodal odvahy, protože mu také už kručelo v žaludku, a u viaduktu se díval na Prusáky u kuchyně. Ti ho zahlédli a kývali, aby šel k nim. Když k nim přišel, vařili fazole s masem a jeden voják mu sundal klobouk. Do klobouku mu nasypali dvě velké sběračky fazolí a na cestu mu dali doutník. Když se vrátil do lesa, sdělil ostatním svou příhodu a ti si také dodali odvahy a vrátili se do vsi. Prusáci však měli ,alarm‘ a odtáhli do Dvora Králové n. L. Byli to pěšáci a menší jízdní oddíl. U Vopršálků (truhlář dole) pod okapem měli velký brus na kliku. Tam se jízdní oddíl zastavil a všichni si nabrousili šavle. Tento oddíl celý padl hned za Labem (co je nyní park u textilní školy) v boji s ustupujícími rakouskými zadními voji. Ten den z Bílé Třemešné sledovali dělostřelecký boj: rakouští kanonieri pálili ze Zálesí na Podhart’, kde hořelo. A Prusáci stříleli ,na Zálezla‘, kde také hořelo.“²³¹*

Josef Síbr z paměti své babičky vypověděl: „*Při ústupu rakouského vojska byl menší oddíl Rakušanů v Březině (Bílé Třemešné). Vařili ,flákoty‘ masa a lidé byli u nich. Najednou přijela ,Pigeta‘ a byl nařízen rychlý ústup. Kuchaři z kotlů všechno vylili a Rakušáci úprkem ustupovali sedlem mezi Zvičinou a Pernami k Bezníku. Lidé maso a co se dalo posbírali a rozdělili se.“²³²*

S posledním vyprávěním se podělil František Vejnar podle paměti svého dědy: „*Dole u Kaisrů vařili Prusáci jahelník. To se vraceli Třemešňáci z lesa. Všem dětem dali jahelník. Prusáci v obci nikomu nic neudělali až na Lejdara z Alejí.*

²³¹ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 160–161.

²³² Tamtéž, s. 161.

*Ten při rekvizici Prušáků v Alejích nechtěl dát krávu. Za trest ho přivázali za ruce za trén a musel s trénem klusat do Dvora Králové n. L., kde ho pustili.*²³³

Obr. 12 Pamětní kámen na rok 1866 na Kostelci²³⁴

Po ukončené válce vypukla cholera, která se nejčastěji šířila znečištěnou pitnou vodou. Toto onemocnění je charakteristické bolestmi břicha, vodnatými průjmy, zvracením a rozsáhlou dehydratací.²³⁵ První oběť této nemoci v Bílé Třemešné byla 14. září 1866 osmiletá Marie Šmídová z č. p. 35.²³⁶ Choleře podlehl v obci celkově 43 osob, poslední byla 2. listopadu Anna Hubená z č. p. 85.²³⁷ Rodině Vincence Palma se nemoc vyhnula, ovšem v sousedství v č. p. 21 jí podlehl dva lidé – Jan Žižka a o den později jeho snacha Josefa Žižková.²³⁸ Z důvodu velkého počtu zemřelých pravděpodobně v této době dochází k rozšíření hřbitova, který byl založen v roce 1862 a téhož roku vysvěcen.²³⁹

²³³ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 161.

²³⁴ Fotoarchiv autorky.

²³⁵ *Cholera*, <https://lekarske.slovníky.cz/pojem/cholera> (3. 5. 2022).

²³⁶ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, sign. 5-7081, fol. 23v.

²³⁷ Tamtéž, fol. 25v.

²³⁸ Tamtéž, fol. 24v.

²³⁹ Pravoslava MORÁVKOVÁ, *Prusko-rakouská válka 1866*, Třemešenský zpravodaj 2, 2016, s. 24–25.

2.3 Potomci Vincence Palma

Roku 1855 se Vincenci Palmovi a jeho ženě Terezii narodilo první vnouče. Jejich dcera Anna porodila chlapce Jana. Dítě bylo nemanželské, v matrice narozených se ale můžeme dozvědět, že otcem byl tkadlec Antonín Hubený.²⁴⁰ V roce 1770 Marie Terezie nařídila, aby jméno otce bylo v matrikách uvedeno, pokud se dotyčný k potomkovi přihlásil. Přiznání otcovství měli dosvědčit svým podpisem i další dva přítomní.²⁴¹ V našem případě to byl Josef Bujárek, učitel z Bílé Třemešné, a tkadlec Jan Hubený. Po takovém ohlášení se většinou oba rodiče vzali. Anna Palmová ale 7. prosince 1856 umírá na souchotiny (tuberkulózu). Toto onemocnění se projevuje prudkým kašlem, velkou dušností, vysokou horečkou a vykašláváním krve. Dochází také k velkému úbytku váhy a nočnímu pocení.²⁴²

K urychlené svatbě došlo mezi dcerou Carolinou a Františkem Šmídem, tkalcem z Bílé Třemešné. Oddáni byli 19. ledna 1864,²⁴³ dcera Františka se narodila o dva měsíce později.²⁴⁴

Skoro o dva roky později, 14. listopadu 1865, se ženil další potomek Vincence Palma a Terezie. Syn Vincenc si bral Františku Seidlovou z Nové Vsi, kde se i konala svatba.²⁴⁵ Narodilo se jim dohromady deset dětí, dospělosti se jich dožilo ale pět. Adolf Palm se narodil rok po svatbě, tedy 1. listopadu 1866.²⁴⁶ O něm později nacházíme zmínku v Pamětní knize obce Bílé Třemešné: *„Dlouho se vyprávělo o ponocném Ad. Palmovi, který byl tak velký a silný, že když šel po vesnici, klepaly se hrníčky v polici. Když hořelo ‚V Koutě‘ u Kolářů č. p. 39, táhl stříkačku honem sám. Boty měl tak velké (č. 47), že žádný švec pro něj neměl kopyto. Když trhal pařezy v lese – musela*

²⁴⁰ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná* (1847–1861), fol. 93v–94r.

²⁴¹ Lenka PEREMSKÁ, *Rodokmen krok za krokem*, Brno 2016, s. 40–41.

²⁴² K. CHODOUNSKÝ – J. THOMAYER, *Slovník zdravotní*, s. 378–379.

²⁴³ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika oddaných, římskokatolická církev Bílá Třemešná* (1848–1875), sign. 5-4536, fol. 37v–38r.

²⁴⁴ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná* (1861–1872), sign. 5-4535, fol. 27v–28r.

²⁴⁵ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika oddaných, římskokatolická církev Choustníkovo Hradiště* (1859–1890), sign. 61-4563, fol. 96v–97r.

²⁴⁶ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná* (1861–1872), fol. 54v–55r.

mu manželka přinést 3 litry kysela a do toho brambor – brambory rozmačkal a všechno to snědl.“²⁴⁷

Druhé dítě Josef, narozeno o tři roky později,²⁴⁸ umírá ve svých pěti letech na záškrť.²⁴⁹ Ten se projevuje prudkými horečkami, potížemi s polykáním, citlivostí svalů, nechutí k jídlu, a celkovou malátností.²⁵⁰ V roce 1871 se narodil Jindřich, který ale ve svých dvou a půl měsících ve dvě hodiny odpoledne umírá na psotník.²⁵¹ Psotníkem byly označovány různé křeče, které vedly k úmrtí především malých dětí.²⁵² Křeče trvaly několik vteřin, i hodin nebo dnů.²⁵³ O rok později se narodila Marie²⁵⁴ a o další tři roky později Josef, který ale ve třech měsících umírá na božec.²⁵⁵ Ten podobně jako psotník označoval křeče.²⁵⁶ 29. dubna 1876 se narodilo šesté dítě Vilím.²⁵⁷ Ve třech letech ale umírá na černý kašel,²⁵⁸ který se projevuje opakovanými záchvaty kašle následované zajímavým nádechem, často provázené zvracením.²⁵⁹ Další dvě děti, František²⁶⁰ a Anna,²⁶¹ narozené dva roky po sobě, přežily své dětství. Jan, narozen 2. dubna 1882,²⁶² zemřel o 15 dní později na božec.²⁶³ Posledním dítětem byla Kristina, narozena 28. srpna 1885.²⁶⁴ Terezie Palmová, manželka Vincence Palma,

²⁴⁷ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílá Třemešná 1929–2007*, bez inv. č., s. 94.

²⁴⁸ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1861–1872)*, fol. 92v–93r.

²⁴⁹ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 58v.

²⁵⁰ K. CHODOUNSKÝ – J. THOMAYER, *Slovník zdravotní*, s. 209.

²⁵¹ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 42r.

²⁵² *Příčiny úmrtí*, http://genealogie.nka.cz/?page_id=1036 (1. 5. 2022)

²⁵³ K. CHODOUNSKÝ – J. THOMAYER, *Slovník zdravotní*, s. 37.

²⁵⁴ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1861–1872)*, fol. 136v–137r.

²⁵⁵ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 60r.

²⁵⁶ *Příčiny úmrtí*, http://genealogie.nka.cz/?page_id=1036 (1. 5. 2022)

²⁵⁷ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1873–1893)*, sign. 5-13, fol. 54v–55r.

²⁵⁸ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 75v.

²⁵⁹ *Černý kašel*, <https://web.archive.org/web/20140318180902/http://www.vakciny.cz/dospely/2539-let/cerny-kasel/> (1. 5. 2022).

²⁶⁰ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1873–1893)*, fol. 78v–79r.

²⁶¹ Tamtéž, fol. 105v–106r.

²⁶² Tamtéž, fol. 138v–139r.

²⁶³ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 85v.

²⁶⁴ SOA Hradec Králové, Sbírnka matrik Východočeského kraje, *Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1873–1893)*, fol. 170v–171r.

zemřela 11. dubna roku 1870 o polednách na organickou vadu srdeční. Pochována byla o dva dny později.²⁶⁵

Dochované prameny bohužel neumožňují rekonstruovat životní etapu Vincence Palma zahrnující jeho život na výměnku.²⁶⁶ 12. prosince 1881, jedenáct let po smrti své ženy, umírá na sešlost věkem.²⁶⁷

²⁶⁵ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 37r.

²⁶⁶ K výminku a právní praxi v prostředí chalupnických usedlostí ve venkovském prostředí, srovnej. Jan SATRANSKÝ, *Posloupnost majitelů chalupnických a baráčnických usedlostí ve vsi Lochenice od poloviny 17. do poloviny 19. století*, diplomová práce na Katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK, Hradec Králové 2022.

²⁶⁷ SOA Hradec Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, *Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916)*, fol. 83v.

3. Zvyky a tradice

Zvyky a obyčeje se většinou spojují s venkovským prostředím nebo s životem řemeslníků v menších městech, typické tak byly i pro oblast, ve které žil Vincenc Palm. Dají se rozdělit na dvě skupiny – rodinné a společenské. K rodinným svátkům patří narození, křest, svatba a úmrtí. Větší význam ovšem měly zvyky druhé skupiny, jimž se říká kalendářní nebo výroční, které lidstvo provázejí už od pravěku.²⁶⁸

Mnoho pohanských zvyklostí bylo křesťanstvím zakázáno nebo přetvořeno a připoutáno k církevnímu kalendáři a jeho svátkům. Do 5. století byly určeny tři velké svátky, a to Velikonoce, Letnice a Vánoce. Od druhé poloviny 5. století jsou ustanoveny jako sváteční dny i výroční dny křesťanských světců, které fungovaly jako časové body v zemědělském prostředí. Byly spojeny s počátkem ročního období nebo s daty, kdy se odváděly platby. Se svátky světců bylo spojeno omezení některých pracovních činností, později i jejich zákaz, staly se příležitostí ke světským zábavám.²⁶⁹

O svátcích byly dodržovány různé lidové obyčeje. Skládaly se z prvků vzniklých v různých historických obdobích, stejně tak z prvků religiózní, magické, právní a zábavné povahy. Obyčeje mají komunikativní, zábavnou a ochrannou funkci, většinou založenou na magii. Největším smyslem a cílem magických zvyků bylo zajištění vitálních sil člověka a zabezpečení hospodářského prospěchu. Křesťanští světci podle lidové víry pomáhali lidem v různých oblastech života, svěceniny měly sílu zabezpečit jejich zdraví a životní sílu nebo ochránit úrodu před nepřízní počasí.²⁷⁰

Lidové tradice se vyznačují určitou stabilitou, současně ovšem působí i tendence vedoucí ke změně, které souvisí s dobou a s novými hospodářskými vazbami a s měnícím se způsobem života lidí.²⁷¹

Třemešenská Pamětní kniha se o některých zvycích zmiňuje: „*Jako snad v každé dědině v Čechách, tak i v Bílé Třemešné zachovaly se některé staré zvyky a obyčeje. Na den Sv. tří králův chodí po domech chlapci svaté tři krále představující.*

²⁶⁸ Alena VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, Praha 2004, s. 17.

²⁶⁹ Eva VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, Praha 2016, s. 11–12.

²⁷⁰ Tamtéž, s. 12.

²⁷¹ Tamtéž, s. 13.

Na družebnou neděli chodí po domech dívky s „litem“ a o velikonoční pondělí chlapci „s pomlázkou“. V předvečer sv. Filipa a Jakuba „pálí se čarodějnice“ (běhají v polích s hořícími košťaty) a v předvečer sv. Jana Křtitele ohně svatojánské. Také sv. panna Barbora a sv. Mikuláš každoročně ještě nadělují hodným dítkám. Naproti tomu barbarské obyčeje „shazování kozla“ a „stínání kohouta“ zde již dávno vymizely.²⁷²

V následujícím pokračování kapitoly jsou popisovány nejen zvyky zmíněné v třemešenské Pamětní knize, ale i jiné, které provázely život každého člověka. S ohledem na skutečnost, že Vincenc Palm byl věřící člověk, je zde zachyceno pořadí slavených svátků a tradic (byť i některých s kořeny v pohanské době) v intencích církevního roku. Bylo maximální snahou rekonstruovat jejich průběh tak, jak je mohl pravidelně zažívat Vincenc Palm.

Advent

Advent je období roku zahrnující přibližně čtyři týdny před Štědrým dnem. Začíná první nedělí, která je nejbližší sv. Ondřejovi, tedy 30. listopadu.²⁷³ Předvečer tohoto dne je považován za přelomové datum začátku zimy a adventu, proto byl vhodný k věštění budoucnosti. Zjišťovalo se, jaká bude další rok úroda, kdo se vdá či ožení, kdo zemře apod.²⁷⁴ Věštilo se z před východem slunce nařezaných větvíček ovocných stromů. Pokud větévka do Štědrého dne zezelenala nebo vykvetla, byla naděje, že se přání splní. Větve se měly pravidelně zalévat ústy a neměly se brát holou rukou. V Podkrkonoší si s sebou na půlnoční mši brala dívka smítek (tj. rozkvetlá větvička třešně) a jakého chlapce potkala u kostelní kropenky, za toho se v budoucnosti měla vdát.²⁷⁵

Samotný adventní čas začíná mezi 27. listopadem a 3. prosincem a končí západem slunce na Štědrý den,²⁷⁶ je počátkem liturgického roku a lidé se připravovali na příchod Mesiáše. Celý adventní čas je obdobím pokání, půstu a modliteb. V kostele se oltáře nezdobily květinami, vše bylo laděné do fialové barvy. Výjimku tvořila třetí

²⁷² E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, Praha 2016, s. 100.

²⁷³ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 273.

²⁷⁴ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 347.

²⁷⁵ Tamtéž, s. 355.

²⁷⁶ Tamtéž, s. 349.

neděle v pořadí, nazývaná Gaudete (radujte se!), při které je liturgickou barvou růžová a v kostele byly povoleny květiny. Po celý advent se brzy ráno v kostele konaly mše, nazývané roráty.²⁷⁷ Po večerech se ženy scházely „na přádky“, kdy předly len nebo konopí na nitě, z nichž se poté tkaly látky. Během přestávek se vyprávěly příběhy, četlo z knížek nebo zpívaly písně.²⁷⁸ Celé adventní období je prostoupeno řadou lidových zvyků a obřadů, které vrcholily 24. prosince.

Po svatoondřejovském věštění byl dalším svátkem sv. Barbora, která se slavila 4. prosince. „*Na den sv. Barbory chodí Barborky. Děti se jich tak bojí, že na několik neděl před tím, nechťjí-li poslouchati a pohrozí-li se jim Barborkou, jistě hned uposlechnou*“.²⁷⁹ Za Barboru se obyčejně převlékla starší žena nebo dorostlá dcera.²⁸⁰ Barborky také chodily ve skupinkách až šesti dívek. Mívaly na sobě černé nebo bílé šaty, bílou sukni a blůzu nebo jen bílé prostěradlo. Kolem pasu měly uvázanou pentli modré nebo červené barvy a rozpuštěné vlasy, obličej zamoučnéné. Na hlavě někdy mívaly květinové věnečky nebo korunku ze zlatého papíru jako upomínku na urozenost a panenství sv. Barbory. Nosily si s sebou uzlík nebo košík s dárky pro hodné a metlu na zlobivé děti.²⁸¹ Než vstoupily do stavení, ohlašovaly se zvonkem, tlučením na okno nebo jen křesťansky pozdravily. Společně zazpívaly píseň o sv. Barboře, s rodinou se pomodlily, podělily děti a pokračovaly dál k sousedům.²⁸²

Později, 6. prosince, se slavil svátek sv. Mikuláše. „*Na den sv. Mikuláše chodí Mikuláši po domech a podílejí poslušné a hodné dítky ovocem, cukrovím a hračkami; neposlušné však a ty, které se nerady modlí, podílí metlou*“.²⁸³ Mikuláš býval oblečen do bílé košile a sukne, na sobě nosil papírový ornát podlepený plátnem, v ruce nosil berlu. Na hlavě měl posazenou korunu na způsob mitry a vousy z vlny nebo koudele.²⁸⁴ Spolu s ním chodil na obchůzku i čert s andělem, někdy i jiná maska, jako je smrtka s kosou, koza, laufr nebo kněz. Celá skupina chodila vesnicí a Mikuláš hodným dětem

²⁷⁷ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 273–274.

²⁷⁸ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 33.

²⁷⁹ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 415.

²⁸⁰ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 31.

²⁸¹ Valburga VAVŘINOVÁ, *Malá encyklopedie Vánoc*, Praha 2002, s. 41.

²⁸² V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 78.

²⁸³ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 415.

²⁸⁴ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 369.

naděloval sušené ovoce a cukroví.²⁸⁵ Ve Dvoře Králové nad Labem chodil sv. Mikuláš společně s poustevníkem, Tyrolkou, smrtí a čertem a obdarovával jak poslušné, tak neposlušné děti.²⁸⁶

Posledním svátkem před samotnými Vánocemi je sv. Lucie, slavená 13. prosince. Tento den se nesmělo příst. Ženy, které tento zákaz porušily, byly potrestány ženami převlečené za „lucky“. Ty měly na sobě bílou plachtu, vlasy schované a obličej potřený sádlem a moukou.²⁸⁷ Obcházely stavení, a nejen trestaly neposlušné přadleny, ale také kontrolovaly, zda je domácnost uklizená či samy různé činnosti napodobovaly, např. drhly podlahu nebo rozdělávaly oheň.²⁸⁸

Sv. Lucie byla považována za ochránkyni proti čarodějnicím. Dle pověr se v tento den scházely čarodějnice, aby plánovaly, jak ublížit křesťanům. Účinným prostředkem proti nim mělo být např. značení dveří a trámů křížky svčenu vodou nebo uhlem, svčenu vodou se také vykropoval dům a chlév.²⁸⁹

Vánoce

Základem křesťanských Vánoc je biblický příběh o narození Ježíše Krista v městě Betlémě. Církev ve 4. století ustanovila jako den narození Ježíška 25. prosinec, a tím spojila pohanskou oslavu zimního slunovratu se zrozením Spasitele. Vánoční období trvá od 24. prosince do 6. ledna, kdy se slaví svátek Tří králů.²⁹⁰

Na Štědrý den, 24. prosince, musel být dům uklizený a čistý, stěny světnic vybělené, podlahy a nábytek vydrhnuté.²⁹¹ Ráno se lidé chodili umýt k potoku nebo ke studni, aby byli po celý rok silní a zdraví. Po štědrovečerní večeři se rozkrajovala jablka a podle nich lidé hádali svůj osud – pokud byl jaderník v podobě kříže, očekával se zlý úděl v podobě nemoci nebo i smrti. Naopak hvězdička přinášela štěstí. Podobně se věštilo i z rozlousknutého oříšku, kdy zkažené jádro znamenalo špatnou budoucnost.

²⁸⁵ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 290.

²⁸⁶ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 230.

²⁸⁷ V. VAVŘINOVÁ, *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 44–45.

²⁸⁸ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 310.

²⁸⁹ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 383.

²⁹⁰ Tamtéž, s. 394.

²⁹¹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 322.

Oblíbené věštění bylo i z kousků roztaveného olova. Budoucí doba se odhadovala z tvarů olova tuhnoucího ve vodě.²⁹²

K vánočním zvykům patřila i výroba a stavění betléma. Pár dní před svátky betlém přináší jeho majitel, kontroluje ho a případně opravuje, aby byl na Štědrý den v pořádku. Před plastickým obrazem betléma byl postaven chlév s děťátkem, klečící Panna Marie a sv. Josef. Na stránkách pastýři pásli ovce, nesli své dary malému Ježíškovi nebo se před ním klaněli. V okolí byla zvířata, ale i např. kominík, mlynář, tkadlec a různí jiní darovníci. Nad chlévem se vznášel anděl zvěstující narození Krista. Před postaveným betlémem se konaly modlitby, na sv. Štěpána se lidé navštěvovali, aby se pomodlili u susedova betléma.²⁹³

O Vánocích se pekly koláče obdélníkovitého tvaru s povidly, sýrem nebo tvarohem, mákem či perníkem. K večeři se podávala polévka z hub, černý kuba a bramboráky,²⁹⁴ nebo se podávalo devatero druhů jídel, které měly magickou moc: jáhlová kaše, již zmíněný houbovec (černý kuba), žemle s mlékem nebo krupice, dále hrách a čočka, zelí a řepa, knedlíky se zelím nebo houbami, dušené sušené ovoce a nakonec houbová a hrachová polévka. Tyto pokrmy měly zajistit peníze, štěstí, svornost a děti nebo měli zabránit abscesům a vyrážce u dětí a prašivíně.²⁹⁵

Večer obchází stavení „Kristydle“, což bývá obvykle muž oblečen do bílého plátna s našitými křídly, který zazvoní pod okny nebo za dveřmi. Děti s posvátnou úctou klekají před „Kristydle“, který je zkoušel z modliteb, z náboženství a z biblické dějeprovky. Děti za odměnu dostávaly jablko, oříšek nebo dřevěnou hračku.²⁹⁶ Večer vrcholil koledou, která měla přinést štěstí a klid v rodinném životě. Koledování pokračovalo na sv. Štěpána až do sv. Tří králů.²⁹⁷ Dále se předváděly jesličkové hry a někde se o půlnoci vytrubovalo.²⁹⁸

²⁹² V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 84.

²⁹³ Bedřich MACH, *Betlemy a Kristydle u tkalců krkonošských*, Český lid X, 1901, s. 168–170.

²⁹⁴ J. PETRÁK, *Lidové pečivo v Podkrkonoší*, Český lid X, 1901, s. 290.

²⁹⁵ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 33.

²⁹⁶ B. MACH, *Betlemy a Kristydle u tkalců krkonošských*, Český lid X, 1901, s. 170.

²⁹⁷ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 85.

²⁹⁸ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 31.

Na Boží hod vánoční, 25. prosince, připadá den Ježíšova narození. Věřící chodili do kostela, kde se sloužily tři mše – první o půlnoci, druhá za svítání a třetí dopoledne. Tento den platil zákaz práce a hluku.²⁹⁹

Druhý svátek vánoční, na sv. Štěpána, byla mužská čeď propouštěna „na svobodu“, která trvala až do Nového roku, kdy se mohla vrátit na původní místo nebo nastoupit na nové. Dívkám trvala „svoboda“ od Nového roku až do svátku Tří králů. Chasa dostala výslužku v naturáliích, především v pečivu, a v penězích. V Podkrkonoší se dostávaly tzv. křehtíky,³⁰⁰ což byly bochánky s rozinkami a mandlemi.³⁰¹ Křehtíky si také žádali mládenci, kteří chodili za děvčaty v podvečer na Nový rok. Když jich bylo více, dostali od dívky celý bochník.³⁰² Na sv. Štěpána se také nechával světit oves, aby byla bohatá úroda.³⁰³

Se svátkem Mládětek betlémských (28. prosince), dětí, které nechal zavraždit král Herodes Veliký, když se dozvěděl, že se narodil Ježíš, byla spojována řada lidových zvyků. Nesmělo se prát, protože by se prádlo máchalo v krvi zabitých dětí. Trest za praní by nepostihl jen prادلenu, která by po celý rok chodila „ucouraná“, ale i dušičky nekřtěňátek, které by nosily zakrvácené oblečení. Také dobytek by nešel trestu a kulhal by. Z domácích prací bylo zakázáno i šít, protože by si děti mohly vypíchat oči, a poranění prstu by se mohlo špatně hojit. Špatné počasí přinášelo nemoci a smrt, dobré naopak zdraví a dobrý rok.³⁰⁴

I na Silvestra se udržovaly různé zvyky a pověry. O půlnoci se dvanáctkrát udeřilo do zvonu, což představovalo dvanáct měsíců v roce. Pokud někdo uslyšel některý úder slabě nebo vůbec, znamenalo to, že v ten určitý měsíc bude nemocen nebo zemře. Další špatné znamení bylo, když člověk něco polámal. Znamenalo to, že v příštím roce zemře. Zároveň je ale poslední den v roce slaven v radostném

²⁹⁹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 322–323.

³⁰⁰ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 451.

³⁰¹ J. PETRÁK, *Lidové pečivo v Podkrkonoší*, *Český lid* X, 1901, s. 290.

³⁰² E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 453.

³⁰³ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*. Světozor 9, 1875, s. 414.

³⁰⁴ V. VAVŘINOVÁ, *Malá encyklopedie Vánoc*, s. 131.

a zábavném duchu.³⁰⁵ Hlavním jídlem o tomto dni byly uzenky, které zákazníkům daroval řezník.³⁰⁶

Na první den nového roku se tradovalo, že kdo se setká se starým člověkem, nebude se mu dařit v podnikání. Kdo se naopak potkal s mladou dívkou, bude mít štěstí. Tři mocná kýchnutí znamenalo hodně dárků. Dala se očekávat svatba, pokud přes cestu přeběhl kohout. Pokud o novoroční noci štěkal pes nebo ráno na Nový rok bučely krávy, znamenalo to, že v rodině někdo zemře. Vylétání včel značilo požár, výrazné červánky válku. K obědu se, aby bylo zaručeno bohatství, jedlo maso a jáhly.³⁰⁷

Svátek Tří králů

Svátek Tří králů se slaví 6. ledna, uzavíral vánoční období a s ním spojenou oslavu narození Krista. Při bohoslužbách býval v tento den věřícím oznamován termín nejdůležitějších křesťanských svátků – Velikonoc.³⁰⁸

Předvečer tohoto svátku byl spojen s různými pověrečnými praktikami a obyčejí. Byly podobné jako na Štědrý den, např. lití olova či pouštění skořápek se svíčkami. V některých krajích zapalovali všichni členové domácnosti stejně veliké svíce. Věřilo se, že ten, komu svíce nejdříve dohoří, první zemře. Pokud kouř svíčky stoupal vzhůru, měla se duše člověka dostat do nebe, a naopak – pokud kouř klesal k zemi, duše se dostane do pekla.³⁰⁹

Na svátek Tří králů obcházel duchovní, doprovázen ministranty, často i kostelníkem, učitelem a žáky, ves. Dům se vykuřoval kadidlem, vykropoval svčenenou vodou, na dveře či na dveřní rám se psala písmena K (C) + M + B³¹⁰ s datem,³¹¹ aby

³⁰⁵ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 41.

³⁰⁶ Tamtéž, s. 6.

³⁰⁷ Tamtéž, s. 6.

³⁰⁸ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčejy*, s. 32.

³⁰⁹ Vlastimil VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčejy*, České Budějovice 2005, s. 45.

³¹⁰ Zkratka K (C) + M + B odkazuje na počáteční písmena jmen králů – Kašpar (Caspar), Melichar, Baltazar. Podle některých badatelů ovšem mohou písmena znamenat zkratku jiného požehnání „Christis mansionem benedicat“, česky „Kristus ať požehná příbytek“. (V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčejy*, s. 45.)

³¹¹ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčejy*, s. 45.

dům zůstal ochráněn před vlivem zlých sil.³¹² Později se povinnosti obcházet stavení ujal kantor.³¹³

Masky dětí, představující tři krále, byly jednoduché – papírová koruna, vousy z koudele nebo vaty, místo roucha dlouhá bílá košile přepásaná provazem, červeným šátkem nebo stuhou. Třetí král měl začerněné tváře.³¹⁴

Ve Dvoře Králové nad Labem měli chlapci o svátku Tří králů na hlavách posazenou papírovou korunu a na sobě zavázanou pestrobarevnou zástěru, která představovala královský plášť. Po příchodu do světnice všichni tři zazpívali:

„My tři krále, my jdeme k vám,

štěstí, zdraví přejeme vám, štěstí, zdraví, dlouhá léta,

my jsme k vám přišli z daleka.

Daleká je cesta naše,

do Betléma mysl naše!

A co ty tam ‚černý‘ v zadu

vystřkuješ na nás bradu?“

Poté zpíval „mouřenín“:

„Já uznávám, že jsem černý,

neb jsem z mouřenínské zemi,

slunce je toho příčina,

že je má tvář opálena.

³¹² Libor DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš, Vrchlabí 2015*, s. 7.

³¹³ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 45.

³¹⁴ Tamtéž, s. 45.

Slunce je drahé kamení,

Od Božího narození!“

Na závěr opět zpívali všichni tři králové:

„Do Betléma pospícháme,

ještě málo peněz máme,

chcete-li páni přidati,

budem vám ještě zpívati!“

Po koledě popřáli „králové“ šťastný nový rok, obdrželi odměnu a šli o dům dál.
³¹⁵ Při koledě se někdy rozdávaly „tříkrálové lístky“, což byly poutní svaté obrázky zobrazující sv. Tři krále.³¹⁶ Lidé jim připisovali léčivou a ochranou sílu, užívaly se jako talismany.³¹⁷

Se svátkem Tří králů byly v Krkonoších a Podkrkonoší spojeny i pověry. Kousek vánoční štolý schovaný od Štědrého dne měl ochraňovat před žaludečními problémy, pokud bude sněden na Tři krále. Říkalo se také, že kdo si tento den lehne obráceně do postele, tomu se bude zdát o tom, kde je zakopán poklad.³¹⁸

Masopust

Masopust byl třídní svátek, který se slavil ve dny předcházející Popeleční středě, jíž začínal 40denní půst, končící o velikonočních svátcích. Jelikož jsou ale Velikonoce pohyblivým svátkem, může být masopustní neděle v rozmezí od 1. února až do 7. března.³¹⁹

³¹⁵ Antonín Konstantin VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867, s. 227.

³¹⁶ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 45.

³¹⁷ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 476.

³¹⁸ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 7.

³¹⁹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 45.

V tento čas se konaly různé zábavy, procesí masek i zabijačky. Už na „tučný“ čtvrtek se doma i v hospodě scházeli sousedé a náležitě hodovali. Hlavní zábava ovšem začínala v neděli, kdy se konal bál. Na jídelníčku musela být velmi mastná a tučná jídla, proto se tomuto dni říkalo „mastná neděle“. Masopust vrcholil v úterý, kdy se pořádaly průvody masek, které měly svůj význam i funkci.³²⁰ Společně s hudebníky obcházely jednotlivé domy a chalupy, kde se nechávaly vykupovat penězi, kořalkou a různými pochutinami.³²¹

Hromnice

Hromnice se slaví přesně 40 dnů po narození Páně, tedy 2. února. Název tohoto svátku je odvozený od svíček hromniček.³²² Ty se zapalovaly u umírajícího nebo kvůli ochraně proti silné bouřce. Podobně chránily před zasažením bleskem svěcené jehnědy spálené nad svíčkou posvěcenou na Hromnice. Dále se říkalo, že ten, kdo překročí všechny prahy u dveří, aniž by se jich nohou dotkl, bude chráněn před zasažením bleskem.³²³ Na Hromnice bylo také zakázáno provádět ženské práce, např. příst nebo šít,³²⁴ protože špička jehly by mohla přitáhnout blesk. Nesmělo se ani klít a mluvit nevážně.³²⁵

Den sv. Blažeje

Svatý Blažej působil jako biskup v Sebastě v Arménii a zemřel mučednickou smrtí. Podle jedné z legend přivedla jistá vdova k Blažejovi syna, jemuž se v krku vzpříčila rybí kost, a on se dusil. Blažej ho modlitbou a požehnáním uzdravil.³²⁶ Světec byl uctíván jako ochránce před krčními chorobami.³²⁷

V časopisu Světozor je popsán zvyk udržovaný v Podkrkonoší, který udržovaly především ženy. *„Téměř všechny prodávачky housek, zvláště na venkově, kde v nich podomní obchod vedou, ten den přijdou s plným košem housek do kostela, aby je daly*

³²⁰ Např. medvěd přinášel hospodářství a plodnost ženám (L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 9.)

³²¹ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 8–9.

³²² A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 41.

³²³ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 7.

³²⁴ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 17.

³²⁵ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 46.

³²⁶ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 18.

³²⁷ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 46.

*posvětit. Hned po odbytém svěcení vyhrnou se z kostela, aby o závod od domu k domu běhaly, a jistě ani z jednoho domu i té nejbídnější chatrče neodcházejí, aby několik housek neodbyly. Vždyť to jsou housky Blažejové, které chrání proti bolení v krku. Kdo koupí brzy, má větší jistotu, že koupil svěcené: kdo však později, má větším dílem takové, jež ani kostel neviděly. Často se však přihází, že prodavačky s nimi chodí po domech dříve, než svěcení jest odbyto, jen aby mnoho odbyly.*³²⁸

O svátku školáci obcházeli domy, zpívali nebo odříkávali text písně a dostávali od lidí mouku, hrách, vejce, klobásky nebo uzené maso na rožeň. Naturálie sbírali žáci pro svého učitele, později pro sebe. Byli převlečeni do jednoduchých převleků – bílých košil přepásaných širokým papírovým pásem a vysokých papírových čepic na hlavách. Zpěv žáci doplňovali tanečnickými kroky v rytmu po kruhu. Obchůzku vedli nejstarší chlapci, kteří určovali úlohy ostatním, např. kdo ponese pokladničku, koš na vejce či pytel na obilí.³²⁹

Z části vybraných potravin připravila učitelova žena občerstvení pro děti. Veselice se konala ve školní třídě nebo v domě některého žáka, kde jim pohoštění připravila hospodyně.³³⁰

Impuls k zániku blažejovského koledování byl říšský školský zákon z roku 1869 (tzv. Hasnerův), který ustanovil pevné platy učitelů. Mladší generace pedagogů, jejichž životní situace se zlepšila, tak považovala koledu za nevhodnou a postupně od ní odstupovala.³³¹

Období půstu

Po konci masopustu následuje období čtyřicetidenního půstu, které začíná Popelční středou a trvá do Božího hodu velikonočního. Byl to čas očištění se od hříchů a příprav na nejvýznamnější křesťanské svátky.³³² Patřilo k tomu také zdržení se od pokrmů živočišného původu – masa, mléka, sýra i vajec. Místo másla a sádla se

³²⁸ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 414–415.

³²⁹ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 20.

³³⁰ Tamtéž, s. 22–23.

³³¹ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 22–23.

³³² L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 11.

užívaly rostlinné oleje. Bývalo také zvykem, že hospodyně odnesly z kuchyně nádobí, ve kterém se připravovalo maso a sádlem maštěné pokrmy, a používalo se nádobí jiné. Toto období bylo také dobou odříkání se veřejných a hlučných zábav, kouření, pití alkoholických nápojů a sexuálních styků. Také se neuzavíraly sňatky. V době půstu měly z hlediska lidových zvyků význam hlavně neděle. Bylo jich šest a každé se říkalo jinak podle zvyklostí či postních pokrmů během tohoto dne.³³³

První neděle postní (Invocavit) – Černá, Pučálka, Liščí

Název „Černá“ vznikl podle smuteční barvy oblečení, které ženy nosily během půstu. Odkládaly pestrobarevné oděvy a nahrazovaly je nevýraznými barvami, hlavně černou a modrou.³³⁴

První neděli postní se lidově často říkalo také pučálka – toto pojmenování je odvozeno od stejnojmenného jídla, které se tento den tradičně připravovalo. Byl to sladký i slaný pokrm připravovaný z nabobtnalého hrachu.³³⁵ Hrách se předem namočil ve vodě, poté se nasucho opražil nebo upekla a osolil. Namočený hrách se také mohl smažit na másle, pocukrovat a opepřit. Pučálka se také podávala se skořicí či s medem.³³⁶ Tuto neděli se také pekly preclíky, které matky v noci pekly a navlékaly je na pruty. Poté je poschovávaly v zahradě a děti je ráno hledaly.³³⁷ Podle legendy preclíky poztrácela liška, proto se tato neděle někdy nazývá „Liščí“.³³⁸

Druhá neděle postní (Reminiscere) – Pražná

Název „pražná“ je odvozen od pražma, obřadního postního jídla, které se připravovalo z upražených obilných zrn.³³⁹

³³³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 89–90.

³³⁴ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 86.

³³⁵ Lidově se nabobtnání označovalo jako „napučení“.

³³⁶ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 90.

³³⁷ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 11.

³³⁸ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 87.

³³⁹ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 11.

Třetí neděle postní (Oculi) – Kýchavá

Tato neděle souvisí s pověrou, že ten, kdo třikrát kýchne, bude po celý rok zdravý.³⁴⁰ Lidé se kýchání báli, brali ho jako první příznak morových ran, na druhé straně ale věřili, že kýchání pročišťuje tělo. Proto jej neváhali i vyvolávat sušenými bylinami a šňupacím tabákem.³⁴¹

Čtvrtá neděle postní (Laetare) – Družebná

V tuto neděli se postní pravidla uvolňovala. Lidé se mohli scházet a pobavit se. Chodilo se na námluvy nebo se konaly zasnuby. Dívky pekly koláče „družbance“ určené pro společnou hostinu.³⁴² Tento den se dívky také vydávaly do polí, kde rozhazovaly drobký pečiva a prosily Boha o dobrou úrodu.³⁴³

Dívky ve Dvoře Králové nad Labem v tento den chodily též po domech s „lítém“ v ruce, což byla ratolest ozdobená pentličkami nebo obrázky. Při obchůzce zpívali písničku, za kterou dostaly různé dárky, většinou peníze, rohlík, perník nebo jablko.

„Líto, líto neseme

s červenými vejci,

žlutými mazanci.

Jaký je to mazanec

bez koření bez vajec?

Fiala růže

kvěsti nemůže,

³⁴⁰ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 12.

³⁴¹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčejy*, s. 90.

³⁴² L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 12.

³⁴³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčejy a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 93

až nám pán Bůh pomůže

se stoličky do lůž.

Radujte se babičky

s červenými čepečky,

tráva bude růsti,

žito bude kvísti,

slepičky vajíčka budou nésti,

a my je budeme jísti.

Svatý Petr z Říma

dal nám flaši vína,

abychom se napily,

*Pána Boha chválily.*³⁴⁴

Pátá neděle postní (Judica) – Smrtná

Od tohoto dne se v kostelech zahalovaly kříže a obrazy, připomínala se tak památka umučení Páně.³⁴⁵ Tento den se vynášela ze stavení smrtka, figurína vyrobená z dřevěné hole a obalená slámou. Oblečená byla do košile, ozdobená květinami, věnci či fáborky,³⁴⁶ na krku měla korálky a navlečené vejdučky, v ruce měla kosu. Tato smrtka, na Královédvorskú nazývána „smrtholkou“, symbolizovala zimu. Byla přivázána na vysoké tyči a za zpěvu a povyku průvodu se vynesla na strmou skálu, pod níž tekla řeka. Smrtholce byl přečten ortel a poté byla svržena ze skály do vody. Při cestě zpátky průvod zpíval:

³⁴⁴ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 228.

³⁴⁵ Tamtéž, s. 93.

³⁴⁶ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 12.

„Smrt jsme vám zanesli,

líto jsme vám přinesli!“³⁴⁷

Šestá neděle postní (Palmarum) – Květná, Pašijová, Nudlová

Neděle se nesla ve znamení Kristova vjezdu do Jeruzaléma, kdy mu lidé házeli k nohám palmové větve, symbol života, naděje a vítězství.³⁴⁸ U nás tuto funkci převzaly jívové větvičky či jiných stromů a keřů. Ty se nechaly v kostele posvětit a tím nabývaly magické moci, která mohla zabránit bolestem a nemocem.³⁴⁹ Proti bolení v krku či záškrtu pomáhalo spolknutí kočiček. Proutky zastrčené za rám okna, dveří nebo svatý obrázek chránily před přírodními katastrofami. Mír v domě byl zajišťován díky vysvěceným větvičkám zasunutých za obrazy. Hospodář proutky šlehal dobytek, aby na pastvě nebyl divoký nebo je zasazoval na oseté pole, aby uchránil úrodu před kroupami.³⁵⁰

Poslední neděli se také říká „Nudlová“, jelikož oblíbeným pokrmem tento den jsou nudle sypané perníkem.³⁵¹ Název „Květná“ je odvozen od květů, jimiž jsou vyzdobeny kostely, a „Pašijová“ od bohoslužeb, na kterých se tuto neděli předčítá zpráva o utrpení a smrti Ježíše Krista (tzv. Pašije).

Velikonoce

Velikonoce jsou nejdůležitějšími křesťanskými svátky a patří k vrcholům církevního roku, kdy se slaví zmrtvýchvstání Krista. Oslava Velikonoc má však už předkřesťanskou tradici – toto období bylo spojeno s řadou obřadů zajišťujících úrodu a ochranu před zlými silami.³⁵²

Poslední týden půstu před Velikonocemi, po Květné neděli, nastává pašijový (svatý) týden, který končí Velikonočním pondělním. Nejdůležitějšími dny v tomto

³⁴⁷ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 228.

³⁴⁸ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 116.

³⁴⁹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 91.

³⁵⁰ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 12–13.

³⁵¹ Tamtéž, s. 12–13.

³⁵² A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 99.

období je Velký pátek, Bílá sobota a Boží hod (Neděle zmrtvýchvstání). Neděli začíná sedmítýdenní velikonoční doba končící letnicemi.³⁵³

Škaredá (sazometná) středa

Název „škaredá“ získal tento den podle Jidáše, který se škaredil na Ježíše a v tento den ho i zradil. Podle pověry se nikdo nesmí mračit, jinak mu to zůstane po celý rok. „Sazometná“ se neděli říkalo proto, že se obvykle vymetaly komíny.³⁵⁴

Ve Dvoře Králové nad Labem v tento den vybíhal z kostelní věže kostelní muž, který představoval Jidáše. Byl obvázaný povříslý, na hlavě měl zrzavou paruku a v ruce sáček střepeů. Běhal od domu k domu a prosil o peněžitý dárek, skupina mladíků jej při tom s pokřikováním a s řehtačkami a klapačkami doprovázela. Poté běžel „Jidáš“ za město, kde se chtěl na stromě oběsit, ale doprovázející skupina mu to přerážnutím povřísla, na kterém se chtěl pověsit, překazila. Nato se všichni vraceli se zpíváním zpět.

„Jidáš jde zástupem

s hrozně velkým hlukem.“³⁵⁵

Zelený čtvrtek

Časopis Světozor píše: „*Na zelený čtvrtek do slunce východu obdrží všichni údové rodiny i čeládka chléb s medem (též „jidáše“), aby je had neuštknul a žádný jed aby jim neuškodil. Na večer vykropuje hospodář neb hospodyně celé stavení tříkrálovou svěcenou vodou, aby čarodějnice nemohly čarovati.“³⁵⁶ Tohoto dne se měla jíst hlavně zelená strava, jako je špenát, zelí, hrách nebo jarní bylinky.³⁵⁷*

Na Zelený čtvrtek lidé vstávali časně, umyli se rosou nebo ve vodním toku, aby zabránili onemocnění. Hospodyně ráno zametly dům, smetí spálily, odnesly ho

³⁵³ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 99, 106.

³⁵⁴ Tamtéž, s. 107.

³⁵⁵ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 228.

³⁵⁶ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 415.

³⁵⁷ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 109–110.

za vesnici nebo jen hodily přes plot, aby se v domě nedržely blechy ani myši.³⁵⁸ Aby se podlaha vyčistila a zbavila se hmyzu, sypala se sněhem.³⁵⁹

Od tohoto dne až do Bílé soboty se naposledy při mši ozvaly kostelní zvony. Až do opětovného rozeznění nahradili hlas zvonů malí chlapci s řehlačkami a klapačkami. Obchůzky vesnicí se konaly ráno, v poledne i večer ve čtvrtek, pátek i v sobotu. Při poslední obchůzce dostávali chlapci sladkosti, vejce nebo mince.³⁶⁰

Velký pátek

Velký pátek se nesl ve znamení hlubokého smutku, nekonaly se mše ani nezvonily zvony.³⁶¹ Lidé vstávali ještě před východem slunce, umývali se v potoce, řece nebo ve studniční vodě, aby se ochránili před nemocemi. Podle pověry měla voda v tento den zázračnou hojivou moc. Po umytí se pomodlili s tváří otočenou k východu slunce a třikrát políbili zemi. Voda měla léčivý účinek jak na lidi, tak i na zvířata.³⁶²

K tomuto dni se vztahovalo nejvíce zvyků a pověr z celého velikonočního období. Již několikrát zmíněný časopis Světozor nám přibližuje několik z nich. „*Uhodí-li se před prahem domovním sekrou, nejsou v domě tom myši. – Pramenitou vodou kropí se v domě, aby nebyl hmyz. – Oman na velký pátek do slunce východu kopaný zůstane vždy čerstvý. Ani dobytek se tento den nezapomene. Hospodyně totiž vezme bílou cibuli a rozříznuvši ji na spodu na kříž, zavěsí ji v chlévě ku stropu, aby na dobytek mor neb jiná nemoc nepřišla. – Zastrčí-li se do děr krtičích osiřelé loučky, tedy krtice na tom poli neryjí. Téhož účinku se dosáhne, zatlučeme-li díry ty cepem. – Mlátí-li někdo na velký pátek obilí, bude bráti užitek z tolika polí, daleko-li se mlácení rozléhá. Moc toho může se prý zrušiti udeřením na hák, radlici neb zvon. – Když se vstává, stoupne se nejdříve na sekeru, aby nebyly nohy bolavé. Do slunce východu střílejí skřivany, což však sousedé neradi mají a toho, kdo je střílí, celý rok potom jako čarodějnika se vzdalují. Sebeř s polí cizích do slunce východu rosu a nebudou tě boleti oči a budeš bráti užitek ze všech polí, kde jsi rosu sbíral. Stírá se s oken rosa a šátek,*

³⁵⁸ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 109–110.

³⁵⁹ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 14.

³⁶⁰ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 107.

³⁶¹ Tamtéž, s. 111.

³⁶² E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 127–128.

jímž se stírala, vyhodí se oknem ven, při čemž se říká: „Mouchy jděte ven, nechodte sem, přejde pokojný sen.“ Na velký pátek soused sousedu nic nepůjčí, ani hospodyně mléka neprodá, aby jim nemohli čarovat. Kdo na veliký pátek uřízne vidličkou lískovou větvičku, pozná, hluboko-li kde jest voda. Zarazí totiž větvičku na místě, o kterém chce zvědět, hluboko-li tam jest voda, do země, při čemž jistá slova říká počítá. Při které číslici vyslovované větvička se pohne nebo hlouběji zarazí, tolik sáhů hluboko jest voda.“³⁶³

V pátek se odehrávaly pašijové hry, které připomínaly poslední dny Ježíšova života a jeho zmrtnýchvstání. Byly buď formou procesí, kdy muži vláčeli na ramenou dřevěné kříže a za nimi šli mrskači, kteří se navzájem šlehali, nebo formou jevištní inscenace. V některých oblastech pořádali chlapci obchůzkové hry, kdy ukazovali jen části příběhu.³⁶⁴

Bílá sobota

Na Bílou sobotu se konala slavnost Vzkříšení. Z kostela se vynesla monstrance s Největší svátostí, Kristova socha nebo obraz, a v průvodu se nesla obcí.³⁶⁵ Tento den se také rozezněly zvony, které od čtvrtka byly v klidu. Před kostelem se zapaloval „nový“ oheň, který zajišťoval ochranu a očistu. Při prvním zvonění zvonů se třáslo stromy, aby měly mnoho ovoce. O velikonoční sobotě milenci přeskakovali ohně, konaly se velikonoční jízdy na koních, kdy jezdci s prapory z kostela objížděli meze a pole, aby jim požehnali.³⁶⁶

Hod boží velikonoční

V rámci neděle se provádělo svěcení velikonočních pokrmů, jako byl beránek, mazanec, vejce, chléb nebo víno. To mělo nejen symbolický význam, ale též praktický. Po dlouhém půstu, který začínal po Masopustu, by mohl návrat k tučné stravě přivodit obtíže. Proto se světily jen určité pokrmy, které přechod k běžné potravě usnadnily.³⁶⁷

³⁶³ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 415.

³⁶⁴ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 112–113.

³⁶⁵ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 57

³⁶⁶ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 14–15.

³⁶⁷ Tamtéž, s. 57.

Dalším důvodem mohlo být, že zásoby byly přes zimu značně zmenšeny a nové obilí teprve rašilo. Proto se ve stravě objevovalo velké množství jarních bylin a vajec.³⁶⁸

Bližší svědectví o Hodu božím velikonočním v severovýchodních Čechách podává časopis Světozor. „*Na velkou neděli dává se světiti mazanec, telecí pečeně a kraslice (někde i víno); od tohoto dostane každý kousek; částka se dá též dobytku a drůbeži, aby veliký užitek dávaly a byly k domu náchylny. Při obědě tento den nemá pítí kdo nechce, aby jej při práci záda bolela; neb kdo nepije, nepožne ani záhon obilí, aby ho záda nebolela. – Po obědě umývají se sněhem, aby nedostali pihy a byli sliční. – Také se jedí vejce po obědě, aby člověk nezabloudil. – Hospodář neb někdo jiný z domácích udělá ze svěcených prutů jívových jednoduché křížky, kteréž se zastrčí za všechna okna u celého domu. – Však ni na pole se nezapomene. Vždyť má poskytnouti hospodáři roční výživy, a z užitku polního má hospodář zapravovati všechny výdaje. Hospodář totiž, neb některý z domácích vezme několik proutků a jde s nimi do pole, kde obilí jest zaseto. Modle se a sebe i pole křížem žehnaje zastrčí proutky do země. Obyčejně do každého rohu jeden. Nejdlejší se však uschová aby se do lnu, až bude zaset, zastrčil, aby tento byl dlouhý.*“³⁶⁹

Pondělí velikonoční

K tomuto dni se neváží žádné významné liturgické úkony, ale z pohledu lidových tradic je pondělí nejdůležitějším dnem Velikonoc.³⁷⁰ Nejvýznamnějším zvykem je pomlázka. Chlapci chodili na obchůzku od domu k domu, „vyšukali“ děvčata i ženy v domácnosti pletenými pomlázkami, a za to dostali malovaná vajíčka. Dívky sice před chlapci na oko utíkaly a křičely, ale zlobily by se, kdyby za nimi žádný hoch nepřišel.³⁷¹ Dívka, která byla nejvíce zmrskaná, získala nejlepšího muže. Hospodyně si od prvního koledníka vzala pomlázku, pošlehala jí dobytek ve chlévě, aby se ochránila zvířata před nehodou.³⁷²

³⁶⁸ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 118–119.

³⁶⁹ J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, s. 415.

³⁷⁰ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 121.

³⁷¹ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 57.

³⁷² L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 15.

Filipojakubská noc

Podle lidové víry mají noc před svátkem sv. Filipa a Jakuba Mladšího zvláštní moc čarodějnice či bosorky. Škodí dobytku a létají na košťatech na své slety na křížovatkách a na kopcích.³⁷³ Účinnou ochranou proti jejich škození byly větvičky zapíchané okolo stavení. Čarodějnice nemohla vstoupit dříve, než spočítala, kolik lístků by z větvičky vyrostlo. Podobně fungoval i písek, u kterého zlá bytost musela spočítat jednotlivá zrníčka. Dalším prostředkem proti zlým silám bylo kropení svěcenou vodou okolo domu nebo se svěcenou křídou malovaly na okna a dveře tři křížky. Okolo hnojiště se nastrkaly zelené březové větvičky, aby se duchové drželi dál. Lidé se také vydávali na křížovou cestu a tam stříleli nebo křičeli.³⁷⁴ Pravděpodobně koncem 18. století, kdy byl zrušen dohled jezuitského řádu nad čistotou víry lidu, vzniká zvyk upalování čarodějnic.³⁷⁵

V předvečer 1. května chystali svobodní mladíci svým vyvoleným dívkám májku, což byl stromek ozdobený barevnými pentlemi,³⁷⁶ který stavěli k jednotlivým domům a do centra obce.³⁷⁷ Májka představovala mladíkův vážně míněný vztah nebo chystanou svatbu. Stávala se také předmětem soupeřivých her, kdy ji chlapec celou noc hlídal, aby mu ji sok v lásce nepodřízl a nepostavil svoji.³⁷⁸

Se stavěním májek se pořádaly i taneční zábavy. Předcházela jim obchůzka s hudbou, která se zastavovala před domy, před nimiž stály májky. Průvod nakonec došel na náves, kde se pod hlavní májkou tančilo. Taneční zábava se pořádala i v den, kdy se máje kácely.³⁷⁹

³⁷³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 186–188.

³⁷⁴ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 20.

³⁷⁵ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 163.

³⁷⁶ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 20.

³⁷⁷ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 191.

³⁷⁸ Tamtéž, s. 194–195.

³⁷⁹ A. VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, s. 173–174.

Svatodušní svátky

V lidovém prostředí se tyto svátky nazývají letnice nebo rozalie, podle květin (především růže), kterými bývá ozdoben oltář o svatodušní neděli. Slavili se padesát dní od data Velikonoc, mohli tedy připadnout na dny od 10. května do 13. června.³⁸⁰

Před samotnými svátky se v celém stavení uklidilo, vyzdobilo zelenými ratolestmi a ozdobily se svaté obrázky v koutě světnice nad stolem. Svatodušní neděle měla ráz církevních oslav, zatímco pondělí vévodily lidové obyčeje. Rozšířeným zvykem mládeže bylo strojit se za krále a královnu, vyjednávala se královská svatba nebo se hledala pro krále vhodná nevěsta. Průvod chodil po vsi, vtipkoval, předříkával verše, kritizoval nebo velebil hospodáře, někdy se hrávalo i malé divadelní představení. Obchůzka obyčejně končila pronásledováním krále, závody na koních či vhozením některého člena průvodu do vody.³⁸¹

Čeněk Zíbrt popisuje hru na krále a kráľku v Poličanech a v Rohoznici, obcí v blízkosti sledovaného území, podle slov Františka Petery, kněze na Bělohradě: *„Na pondělí svatodušní každý skoták nebo pastevec hledí, aby dobytek svůj první před slunce východem vyhnal na pastvu; komu se to podaří, že první vyhnal, přihnav na pole na určité místo na drahách nebo na průhone čili na ladě nebo na úhoru, práská bičem na znamení, že tam jest, a ten jest králem, druhý biřicem, třetí katem a poslední hounivalem. Odpoledne shromáždí se chasa na návsi. Ten, co byl první ráno vyhnal, ustrojí se sličně za krále, širic bíle a kat červeně. Když se byli všickni sešli na návěs nebo před hostinec na určité místo, vystoupí biřic čili vyvolavač dvorně vystrojený na stolicí uprostřed zástupu a začne vyvolávat, jmenuje dům od domu každého hospodáře a hospodyni, vyčte mu nějakou chybu nebo jej pochválí, např.:*

,Těm Baliharóm dáme dojaeku,

že oni mají dceru vojačku.

U Blechu ptala se děvka pacholka,

³⁸⁰ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 64.

³⁸¹ Tamtéž, s. 66.

kde je ta z blechy polívka?

Tam na polici

v tom novém hrnci,

samej loj, samej loj.

Za tou Burdovou stodolou

moc ječmena. Uvázala žena muže na řemena. Hej, hej, ženo! Pust' mě z něho! Nebudu ti nadávati psí plemeno' atd.

Když se to vykonalo, jde král s králkou, kterou si byl z přítomných pasaček vyvolil (která z pasaček první ráno téhož dne v pondělí před slunce východem na pole přihnala), po vsi průvodem, tropí rozličné žerty a zpívají v hospodě při hudbě až do rána. Potom asi po tři neděle volají na poli skotáci na sebe, když přiřzenou na pole, takto se škádlíce:

„Hounivále, požeň dále!

Podívej se tu na krále!“ –

„Kdo jest králem?“ – „Já jsem králem

a Josef' Hrnčířův je houniválem“.³⁸²

Svatojánský svátek

Svátek je spojen s oslavami letního slunovratu a s magickými praktikami. Podle pověry měly byliny, nasbírané večer před svátkem sv. Jana, zvláštní moc. Dívky trhaly devatero bylin, ideálně z devatero mezí. Z nich si pletly věnečky, které si poté v noci položily pod hlavu. Svatý Jan jim během spánku ukázal podobu jejich budoucího manžela. V Podkrkonoší se sbíral především horský jetel-vachta trojlistá, dále pak chrpa, jitrocel, šípková růže, řebříček, vlčí mák, jahodník, pupava a devětsil nebo

³⁸² Čeněk ZÍBRT. *Králové a královničky*, <https://www.nulk.cz/ek-obsah/veselechvile/sv4/> (19. 9. 2021).

vopich-libeček, kapradí, třezalka, mateřídouška, svatojánské kolo-kopretiny, anýz, celník-jitrocel kopinatý, heřmánek, hořký jetel, pukavčí-silenka a další. Při trhání se muselo zachovat mlčení a nesbírat byliny holou rukou. Sušené byliny se věšely na krovky, aby se zabránilo požáru. Černobýlem se vykuřovali švábi a hmyz.³⁸³

V noci před svátkem sv. Jana se na křižovatkách cest, na úhorech a především na kopcích, zapalovaly ohně.³⁸⁴ Okolo nich tančili chlapci a dívky s věnečky na hlavách. Chlapci také ohně, které symbolizovaly slunce, přeskakovali. Věřilo se, že nad tím, kdo skáče přes ohně, nemají zlé síly žádnou moc. Uhlíky, které po hranicích zbudou, přinesou dobytku užitek. Ukládaly se také do zasetého lnu jako ochrana před škůdci.³⁸⁵ Ve Dvoře Králové nad Labem přinášeli kluci na návrší za městem košťata, kde je pálili, aby „nemohly čarodějnice na košti komínem do sněmu letět“.³⁸⁶

Shazování kozla

V třemešenské pamětní knize³⁸⁷ je psáno, že zvyk shazování kozla v této obci už dávno vymizel. Jelikož záznam pochází z roku 1890, nemůžeme vyloučit, že v životě Vincence Palma se tato tradice stále ještě dodržovala.

Na den sv. Jakuba Staršího, jednoho z apoštolů, se udržoval zvyk shazování kozla z kostelní věže nebo ze střechy, jako památka toho, že sv. Jakub byl shozen z jeruzalémských hradeb. Podle lidové pověsti světec kozla opatroval, a proto byl shozen spolu s ním. Lidé věřili, že krev odebraná v okamžiku smrtelného pádu a stresu zvířete má velmi silné účinky. Krev čerstvá nebo sušená měla mít moc proti padoucnici a krevním nebo plicním chorobám.³⁸⁸

Ve Dvoře Králové nad Labem byl kozel ověšen pentlemi a na krku mu visel rozmarýnový věnec. Takto ozdoben byl za zvuků hudby vynesena na hřeben střechy

³⁸³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 256.

³⁸⁴ Tamtéž, s. 256.

³⁸⁵ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 21–22.

³⁸⁶ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 229.

³⁸⁷ OÚ Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č., s. 100.

³⁸⁸ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 276–278.

hospody, kde se pořádala slavnost, a po přečtení žertovného ortele byl ze střechy svržen. Dole čekal řezník, který na půl mrtvého kozla zabil. Po té se upekl.³⁸⁹

Nařízením úřadů a snahou po kultivování lidových tradic obyčej zanikl. V jeho závěru pořadatelé kozla nejprve zabili a teprve poté shazovali, aby tak zmírnili krutost podívané.³⁹⁰

Dožínky

Dožínková slavnost se koná v období ukončení žní, tj. koncem srpna či začátkem září. Představovala významný zlom v zemědělském ročním cyklu – nastal konec období nouze a začátek dostatku potravin, což bylo spojeno s oslavami, hostinou a tancem. V Podkrkonoší ovšem nebyla úroda tak bohatá, proto ani oslavy nebyly tak okázalé.³⁹¹

Nejdůležitější význam při dožínkách měl posledně svázaný snop nazývaný bába, děd, nevěsta nebo starý. Byl navlečen do mužských nebo ženských šatů a ozdoben. Takto byl s velikou slávou, hudbou a zpěvem dovezen do statku a postaven do kouta, kde zpravidla býval po celý rok. Poté se z klasů obilí, které hospodář toho roku sklídl, pletl veliký věnec. Byl ozdoben ovocem, makovicemi, stuhami nebo koláči a cukrovinkami. Takto okrášlený byl naložen na vůz a v průvodu odvezen na hospodářův dvůr. V doprovodu měla čeled' i obilím ověncené hrábě, kosy nebo srpy, někdy i oni samotní na sobě našitou vrstvu slámy a na hlavě věnec. Před vraty statku dala nejhezčí a nejvýřečnější žnečka hospodáři na talíři položený obilný věnec a ve verších popřála hodně štěstí a zdraví. Chasa za to na oplátku byla obdarována mílovými buchtami, koláči, uzeným, pivem nebo kořalkou.³⁹²

Posvícení

Posvícení se původně slavilo v den posvěcení kostela. Ty se zasvěcovaly různým patronům, a tak se posvícení slavilo v různých obdobích roku. K církevnímu

³⁸⁹ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 229.

³⁹⁰ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 278.

³⁹¹ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 27.

³⁹² Tamtéž, s. 29.

svátku se připojila i lidová oslava s bohatým jídlem, zábavou a tancem, kdy se vzájemně navštěvovali příbuzní. Uvolněné mravy, výtržnost, hodování a zanedbávání bohoslužeb, byly trnem v oku mravokárcům. K velké změně dochází za panování Josefa II., kdy dochází ke sjednocení slavení posvícení o třetí říjnové neděli v trvání dvou dnů místo původních čtyř. Vedly k tomu hospodářské důvody, protože hojnost posvícení a s ním spojené hostiny odvádělo poddané od práce. Nařízení nebylo mnohdy dodržováno. Lidé se vraceli k původnímu termínu, nebo slavili posvícení dvě, z nichž jedno bylo považováno za hlavní.³⁹³

K posvícenským tradicím patřilo uctění památky zemřelých předků a také rituální usmrcování obětních zvířat. V Čechách bylo oblíbené stínání nebo bití kohouta. Ten byl okrášlen květinami, věnci nebo pentličkami a oblečen do červeného oblečku. Procesí s kohoutem se zastavilo na palouku za vsí, kde bylo zvíře přivázáno ke kolíku a přikryto košem nebo hrcem nebo bylo svázané postaveno na sud či na prkénko přibité na tyči. Po vyjmenování kohoutových provinění nastoupil mladík se zavázanýma očima a snažil se uhodit kohouta cepem. Diváci se ho snažili vést. Když se mu to nepodařilo, vystřídal ho další mladík nebo dívka. Po zasažení kohouta byl vítěz oslavován. Krví ze zabitého zvířete byla připisována léčivá moc, a tak byli ještě na místě popravu lidé pomazáváni krví po ústech a po obličeji.³⁹⁴

Ve Dvoře Králové nad Labem se bití kohouta odbyvalo v pondělí. Ve 12 hodin přijely do města saně ozdobené chvojím a věnci, tažené dvěma voly. Vpředu seděl mouřenín, který nad sebou držel kohouta. Po stranách měl dva Turky s tasenými šavlemi a v pozadí stál vyvolávač v kroji. Za nimi jel vůz s hudebníky a před saněmi běžel „Nocaden“, což byla postava oblečená na půl bíle a černě, která nesla v jedné ruce lucernu a v druhé koště, jímž zametal cestu před vozy. Na koních jeli i další maškary a mezi lidmi běhali „kašprlíci“, což byli harlekýni a židé, kteří vybírali od lidí peníze. Průvod projížděl náměstí i ulice, někde se vozy zastavily, kde vyvolávač sděloval obecnstvu program celé slavnosti.³⁹⁵

³⁹³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 302–303, 305–306.

³⁹⁴ Tamtéž, s. 319–320, 322.

³⁹⁵ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 229.

Celé procesí se odebralo za město, kde se na louce tancovalo. S přicházejícím večerem se maškary v doprovodu hudby odebraly za „družičkami“, které byly ustanoveny, aby kohouta sřaly. Po návratu a krátkém tanci vytvořily maškary kolo, do něhož vstoupily obě družičky, Turci a mouřenín s kohoutem. Poté přijde Žid, který za hlučného smíchu posluchačů přečetl ortel. Jedna z družiček poté utnula kohoutovi hlavu. Tu si pak Turek napíchl na meč a s jásotem a hudbou se všichni odebrali do hospody k tanci. Zabitý kohout se poté upekla a snědl.³⁹⁶

Svátek Všech svatých a Dušiček

První listopadový den, Svátek Všech svatých, je vzpomínková slavnost zemřelých, kteří již dosáhli věčné blaženosti. Druhý svátek, který nastává hned další den, tedy 2. listopadu, je Památka všech zemřelých.³⁹⁷ Časová návaznost dvou po sobě jdoucích dní vedla ke vnímání obou svátků do jednoho celku, ke kterému se pojily lidové tradice a vzpomínky na zemřelé.³⁹⁸

Dušičky jsou slaveny na památku zemřelých, jejichž duše přebývají v očistci; mší, modlitbou nebo milosrdnými činy lze jejich utrpení zmírnit. V předvečer svátku při večerním zvonění vystupují z očistce duše zemřelých, aby si v noci ulevily od svých trápení, a vracejí se ke svým blízkým. Při ranním zvonění se vracejí zpět do očistce.³⁹⁹

Lidé se duším, při jejich pobytu mezi živými, snažili různě ulevit od muk. Přípravovali jim studené mléko, které ochlazuje, lampy plnily máslem místo oleje, aby si duše měli čím natřít rány, od jejich utrpení v očistci měla zmírnit mouka nasypaná do ohně.⁴⁰⁰ Především se ale chodilo na hřbitov, kde lidé zdobili hroby svých zemřelých mechem, květinami nebo věnečky.⁴⁰¹

Na Dušičky se také peklo pečivo zvané dušičky. Byly to z těsta vytvořené točenky ve tvaru písmena S. Jsou bez omastku a pekly se jak u pekařů, tak

³⁹⁶ A. K. VÍTÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, s. 229–230.

³⁹⁷ V. VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, s. 74.

³⁹⁸ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 332

³⁹⁹ Tamtéž, s. 332

⁴⁰⁰ Tamtéž, s. 332.

⁴⁰¹ L. DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, s. 30.

v domácnostech.⁴⁰² Pečivo se dávalo před kostelem nebo na hřbitově almužníkům a chudým, děti si pro ně chodily ke kmotrům.⁴⁰³ V Podkrkonoší se Dušičky slavily také s průvody strašidelných masek.⁴⁰⁴

⁴⁰² Josef PETRÁK, *Lidové pečivo v Podkrkonoší*, Český lid X, 1901, s. 288, 290.

⁴⁰³ E. VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, s. 334.

⁴⁰⁴ *Dušičky se slaví od desátého století*, Katolický týdeník, 28. 10. 2009, <https://www.katyd.cz/clanky/dusicky-se-slavi-od-desateho-stoleti.html> (28. 9. 2021)

Závěr

Hlavním cílem předkládané bakalářské práce bylo postihnout život na českém venkově 19. století na příkladu životních osudů mého přímého předka – tkalce Vincence Palma (1806–1881). V rámci práce byla využita jak regionální, tak odborná literatura, matriky, pozemkové knihy a Pamětní kniha obce Bílé Třemešné. Pro dokreslení jeho životních osudů byly využity informace o tkalcovství a o místních tradicích a zvycích.

Vincenc Palm žil ve vsi Dvořáčky, které leží asi 10 km od Dvora Králové nad Labem. Dvořáčky původně patřily do panství Hostinné – Nové Zámky, po zániku patrimoniální správy a vydání prozatímního obecního řádu v roce 1849 se ale staly součástí obce Souvrať. Usedlost č. p. 14 a č. p. 24 tvořily Vincencův životní prostor do roku 1850, kdy se společně se svou rodinou přestěhoval do Bílé Třemešné. Problematickou oblastí se kvůli absenci jakýchkoliv pramenů ukázala být rekonstrukce dětství a částečně i dospělosti Vincence Palma. Jedním ze zdrojů by mohly být prameny osobní povahy, ty se ovšem ve většině případů dochovaly pouze pro měšťanské a šlechtické kruhy, pro které je typická vyšší úroveň gramotnosti. K rekonstrukci tohoto životního období jsem tedy využila především informace z odborné literatury a záznamy z matričních knih, kde se dozvídáme jak datum Vincencova narození, tak data narození a úmrtí jeho sourozenců. Za významný mezník považuji svatbu s Terezií, roz. Patzeltovou v hornobrusnické matrice oddaných z let 1784–1840. V následujících letech se Vincenci Palmovi a jeho ženě Terezii narodilo osm dětí, z nichž se pouze tři dožily dospělosti.

V roce 1850, rok po smrti druhého z rodičů, otce Franze Palma, se Vincenc se svou rodinou stěhuje do Bílé Třemešné, ležící přibližně 6 km západně od Dvora Králové nad Labem. Zde si od Josefa Kudrnovského kupuje za 1500 zlatých konvenční měny usedlost č. p. 20. Tento dům stojí v téměř nezměněném stavu dodnes a patří do vlastnictví mých rodičů, což mi poskytlo výhodu při psaní textu této bakalářské práce.

Během života Vincence Palma proběhla prusko-rakouská válka. Ta se sice neodehrála přímo na třemešenském území, ale přesuny vojsk se dotkly i místních

občanů, kteří se schovávali v lese. Po ukončení války vypukla cholera, která se rodině mého předka vyhnula. Vincenc Palm zemřel v roce 1881 ve věku 75 let na „sešlost věkem“. V tehdejší době ale nebyla úroveň medicíny na příliš dobré úrovni, a proto se o skutečné příčině jeho smrti můžeme jen dohadovat.

Pozornost byla v práci věnována také tkalcovství, řemeslu, kterému se Vincenc Palm věnoval. Především po ztrátě Slezska ve válkách o rakouské dědictví české země patřily se svou textilní výrobou k evropským mocnostem. Postupem času zde vznikly tři oblasti, kde se plátenictví rozvíjelo. Jedno z těchto území se rozkládalo v Podkrkonoší, kde se díky příznivým podmínkám pěstoval len. Do dnešní doby se bohužel nezachoval žádný nástroj, který Vincenc Palm ke svému řemeslu osobně používal. Proto jsem k rekonstrukci této specializované činnosti použila odbornou literaturu, která se tomuto tématu věnuje, a to především článek z časopisu *Český lid České tkalcovství rukodilné* od bratrů Jakubcových a publikaci od Petra Rybáře *U ručního stavu*. Pro dokreslení Vincencova života jsem se zabývala i zvyky a tradicemi, které se pěstovaly na českém venkově, přičemž jsem zvláštní pozornost věnovala Podkrkonoší.

Soupis pramenů a literatury

Prameny

NA Praha, *Zemská vyvazovací komise Praha*, sign. EK 948, Mírná náhrada – Bílá Třemešná, kart. 1676.

SOA Hradec Králové, Sběrka pozemkových knih Východočeského kraje 1517–1892: Velkostatek Hostinné

Gruntovní kniha obce Dvořáčky (1725–1875), inv. 36, kniha č. 22.

Velkostatek Sadová

Gruntovní kniha obce Bílá Třemešná (1799–1874), inv. 100, kniha č. 209.

Sběrka matrik Východočeského kraje

Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1847–1861), sign. 5-4.

Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1861–1872), sign. 5-4535.

Matrika narození, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1873–1893), sign. 5-13.

Matrika oddaných, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1848–1875), sign. 5-4536.

Matrika zemřelých, římskokatolická církev Bílá Třemešná (1857–1916), sign. 5-7081

Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1827), sign. 43-3.

Matrika narození, římskokatolická církev Horní Brusnice (1828–1858), sign. 43-11.

Matrika oddaných, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840), sign. 43-13.

Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice (1784–1840), sign. 43-15.

Matrika zemřelých, římskokatolická církev Horní Brusnice (1841–1940), sign. 43-8796.

Matrika oddaných, římskokatolická církev Choustníkovo Hradiště (1859–1890), sign. 61-4563.

Obecní úřad Bílá Třemešná, *Pamětní kniha obce Bílé Třemešné 1929–2007*, bez inv. č.

Literatura

Emanuel BALÁŠ, *Hmotná kultura*, in: Bohumír MRÁZ (red.), *Československá vlastivěda. Díl III. Lidová kultura*. Praha 1968.

Marcela BĚLINOVÁ, *Historie Bílé Třemešné moderní doby*, in: Bílá Třemešná, Bílá Třemešná 1991, s. 11–20.

Stanislav BROUČEK – Richard JEŘÁBEK, *Lidová kultura. Národopisná encyklopedie Čech, Moravy a Slezska*, Praha 2007.

Vladimíra COGANOVÁ – Libuše ŠOLCOVÁ, *Lidová architektura Pojizeří a Krkonoš*, Trutnov 1983.

Jaromír DEMEK – Peter MACKOVČIN a kol., *Zeměpisný lexikon ČR: Hory a nížiny*, Praha 2006.

Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie. Vývoj. Problémy. Úkoly*, Praha 2002.

Libor DUŠEK, *Lidové zvyky Krkonoš*, Vrchlabí 2015.

J. F. – V. H., *Některé obyčeje a pověry v severovýchodních Čechách, zvláště v okolí Vysokého*, Světozor 9, 1875, 27. 8., s. 414–415.

Věra HRUŠKOVÁ, *Úvod*, in: Bílá Třemešná, Bílá Třemešná 1991, s. 5–6.

Karel CHODOUNSKÝ – Josef THOMAYER, *Slovník zdravotní. Populární praktická kniha poučná*, Praha 1889.

Jan JAKUBEC – Alois JAKUBEC: *České tkalcovství rukodílné*, Český lid IV, 1895, s. 34–41.

Miroslav JANOTKA – Karel LINHART: *Zapomenutá řemesla. Vyprávění o lidech a věcech*, Praha 1984.

Vladimír KOBLÍŽEK, *Plátenictví v Podkrkonoší v druhé polovině 18. století*, in: Vladimír Wolf (ed.), *Z historie podkrkonošského textilu*, Trutnov 1971, s. 7–77.

Petra KONÍČKOVÁ, *K vývoji techniky plátenické výroby v Podkrkonoší od 2. pol. 18. století do 70. let 19. století*, diplomová práce na Katedře historie FF UPOL, Olomouc 1984.

Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti*, Praha 2009.

Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.

Jan Nepomuk LHOTA, *Miletín nad Bystřicí: příběhy jeho a památky*, Brno 1888.

- Bedřich MACH, *Betlemy a Kristydle u tkalců krkonošských*, Český lid X, 1901, s. 167–170.
- Karel MARTINEK, *Tešnovská přehrada: historie vodního díla na horním toku Labe*, Dvůr Králové nad Labem 2009.
- Jiří MIKULEC, *Náboženský život a barokní zbožnost v českých zemích*, Praha 2013.
- Petr MLEJNEK, *Pár upřesnění o nejstarších stavbách v naší obci*, Třemešenský zpravodaj 1, 2016, s. 10.
- Pravoslava MORÁVKOVÁ, *Prusko-rakouská válka 1866*, Třemešenský zpravodaj 2, 2016, s. 24–25.
- Alexandra NAVRÁTILOVÁ, *Narození a smrt v české lidové kultuře*, Praha 2004.
- Milada NOVÁKOVÁ, *Lidová architektura českého Podkrkonoší*, Opera Corcontica 3, 1966, s. 159–179.
- Miroslav NOVOTNÝ, *Děti státu. Školství v českých zemích mezi reformou a tradicí*, in: Jaroslav Lorman – Daniela Tinková (eds.), *Post tenebras spero lucem. Duchovní tvář českého a moravského osvícenství*, Praha 2008, s. 148–163.
- Lenka PEREMSKÁ, *Rodokmen krok za krokem*, Brno 2016.
- Josef PETRÁK, *Lidové pečivo v Podkrkonoší*, in: Český lid X, 1901, s. 288–291.
- Emanuel POCHE, *Soupis památek historických a uměleckých v okrese královédvorském*, Praha 1937.
- Emanuel POCHE a kol., *Umělecké památky Čech I*, Praha 1977.
- Antonín PROFOUS, *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A – H*, Praha 1947.
- Roman REIL – Václav HORÁK – Martin KUBÁSEK – Pavel ZAHRADNÍK, *Mostek: kapitoly z historie obce aneb od mlýnského kola přes tkalcovský stav až po současnost*, Mostek 2016.
- Petr RYBÁŘ, *U ručního stavu*, Horní Maršov 2002.
- Jan SATRANSKÝ, *Posloupnost majitelů chalupnických a baráčnických usedlostí ve vsi Lochenice od poloviny 17. do poloviny 19. století*, diplomová práce na Katedře pomocných věd historických a archivnictví FF UHK, Hradec Králové 2022.
- Riša SUK, *Rukodílná textilní výroba*, Muzejní a vlastivědná práce 4, 1966, 2, s. 74–84.
- Květoslav SÝBR, *Historie Bílé Třemešné od dob nejstarších po XVIII. století a přehled majitelů Třemešné až do XX. století*, in: Bílá Třemešná, Bílá Třemešná 1991, s. 6–8.

Jiří ŠKABRADA, *Lidové stavby. Architektura českého venkova*, Praha 1999.

Antonín ŠKARKA – Josef SKALSKÝ, *Jan Amos Komenský v Bílé Třemešné*. Havlíčkův Brod 1963.

Luděk ŠTĚPÁN – Josef VAŘEKA, *Klíč od domova. Lidové stavby východních Čech*, Hradec Králové 1991.

Vladimír ŠTVERÁK – Jan MRZENA, *Felbiger a Kindermann. Reformátoři lidového školství*, Praha 1986.

Josef VAŘEKA – Václav FROLEC, *Lidová architektura. Encyklopedie*, Praha 2007.

Valburga VAVŘINOVÁ, *Malá encyklopedie Vánoc*, Praha 2002.

Eva VEČERKOVÁ, *Obyčeje a slavnosti v české lidové kultuře*, Praha 2016.

Antonín Konstantin VITÁK, *Dějiny královského věnného města Dvora Králové nad Labem*, Praha 1867.

Josef VOLF, *Z pamětí starého českého sedláka. Kus selské historie z 2. poloviny XIX. století*, Hradec Králové 1932.

Vlastimil VONDRUŠKA, *Církevní rok a lidové obyčeje*, České Budějovice 2005.

Alena VONDRUŠKOVÁ, *České zvyky a obyčeje*, Praha 2004.

Internetové zdroje

Archivní mapy ÚAZK, Bílá Třemešná,

<https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD409018410> (22. 2. 2022).

Archivní mapy ÚAZK, Dvořáčky,

<https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=skicic&idrastru=BYD003018410> (29. 3. 2022).

Bílení stěn – povrchová úprava exteriéru a interiéru stavby vápenným nátěrem (hašené vápno), <https://www.lidova-architektura.cz/mapy-databaze/encyklopedie/bileni-steny/> (17. 11. 2021).

Brustwassersucht, <http://www.zeno.org/Brockhaus->

1911/A/Brustwassersucht?hl=brustwassersucht (19. 6. 2021).

Cesta kamene: Bílá Třemešná, <http://www.cestakamene.eu/zastavka/bila-tremesna/> (11. 7. 2021).

Černý kašel,

<https://web.archive.org/web/20140318180902/http://www.vakciny.cz/dospely/2539-let/cerny-kasel/> (19. 6. 2021).

Dušičky se slaví od desátého století, Katolický týdeník, 28. 10. 2009, <https://www.katyd.cz/clanky/dusicky-se-slavi-od-desateho-stoleti.html> (28. 9. 2021).

Cholera, <https://lekarske.slovniky.cz/pojem/cholera> (3. 5. 2022).

Josef JIRÁNEK, *Textilní průmysl,* 5. 8. 2015, <https://www.mudk.cz/cs/mesto/historie-mesta/tradice/textilni-prumysl.html> (2. 2. 2022).

Čeněk ZÍBRT. *Králové a královničky,* <https://www.nulk.cz/ek-obsah/veselechvile/sv4/> (19. 9. 2021).

Nadmořská výška, <https://api.mapy.cz/view?page=altitude> (20. 3. 2022). (Dvořáčky)

Nadmořská výška, <https://api.mapy.cz/view?page=altitude> (22. 3. 2022). (Bílá Třemešná)

O Horní Brusnici, <https://www.hornibrusnice.cz/historie-obce> (20. 3. 2022).

Perna ve stodole, též přístodolek aj., <https://old.lidova-architektura.cz/prehled-seznam/encyklopedie/perna-pristodolek.htm> (17. 11. 2021).

Petr MLEJNEK, *Zaniklý třemešenský zámek,* <https://jakbt.cz/zanikly-tremesensky-zamek/> (22. 3. 2022).

Podkrkonoší, <https://www.hkregion.cz/dr-cs/103262-podkrkonosi.html> (20. 3. 2022).

Příčiny úmrtí, http://genealogie.nka.cz/?page_id=1036 (1. 5. 2022).

Stickfluß, <http://www.zeno.org/Herder-1854/A/Stickflu%C3%9F> (19. 6. 2021).

Veronika HNĚVSOVÁ, *Úplavice: příčiny, příznaky, diagnostika a léčba,* 31. 5. 2013, <https://cs.medlicker.com/171-uplavice-priciny-priznaky-diagnostika-a-lecba> (19. 6. 2021).

Rejstřík jmenný

A

z Valdštejna, Albrecht 32

B

Blaška, Johan 18

Borufkin, Elisabeth 17

Bujárek, Josef 47

C

Crnčic, Gustav 34

D

Domaslava (manželka Zbraslava z Vchynic) 32

Deym, František ze Stríteže 13

Deymová, Anna 13

Deymová, Gabriela 12

E

Endt, Josef 34

F

Felbiger, Johann Ignaz 20

Fikar, Josef 33

G

Gerber, Leopold 34

Gretzel, Tobiáš z Granzensteinu 35

H

Hanuš, František 37

Harrachové 9, 33

Holeček, Václav 34

Hubená, Anna 46

Hubený, Antonín 47

Hubený, Jan 47

J

Janeček, Jaroslav 37, 45

Janků, Jan 34

Josef II. 74

K

Kaiser, Josef 34

Kay, John 30

Kohlmann, Johann 13

Kohlmann, Josef	13
Kudrnovský, Josef	32, 37
Komenský, Jan Amos	32
Kuhn, Vincenc	14
L	
Lejdar z Alejí	45
M	
Marie Terezie	47
P	
Palm, Adolf (vnuk)	47
Palm, František (vnuk)	48
Palm, Franz (bratr)	16
Palm, Franz (otec)	11, 14, 18, 19, 25
Palm, Jan (vnuk)	47
Palm, Jan (vnuk)	48
Palm, Jindřich (vnuk)	48
Palm, Johann (bratr)	16
Palm, Johann (syn)	24
Palm, Josef (bratr)	16, 20
Palm, Josef (bratr)	14, 16
Palm, Josef (děda)	14
Palm, Josef (syn)	25
Palm, Josef (vnuk)	48
Palm, Josef (vnuk)	48
Palm, Vilím (vnuk)	48
Palm, Vincenc	11, 13, 14, 15, 16, 17, 19, 20, 23, 24, 25, 26, 32, 37, 39, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 72
Palm, Vincenc (syn)	24, 47
Palmová, Anna (dcera)	24
Palmová, Anna (dcera)	24, 47
Palmová, Anna (vnučka)	48
Palmová, Barbara (sestra)	16, 18, 20
Palmová, Carolina (dcera)	25, 47
Palmová (roz. Seidlová), Františka	47
Palmová (roz. Tauchmannová), Johana (matka)	11, 16, 19, 25
Palmová, Josepha (sestra)	16
Palmová, Kristina (vnučka)	48
Palmová, Katharina (sestra)	16
Palmová, Maria (dcera)	25
Palmová, Maria (dcera)	25
Palmová, Marie (vnučka)	48
Palmová (roz. Patzeltová), Terezie (manželka)	11, 15, 23, 24, 47, 48
Palmová, Veronika (sestra)	16, 19

Patzeltová, Klara	24
Petera, František	70
Pfeil, Franz	13
Pfeil, Franz (Dvořáčky č. p. 25)	14
Plecháč	37
Pokorný, Karel	45
Polický, František	13
Polický, Stanislav	13
z Poličan (vladykové)	32
R	
Rohran, František Antonín, hrabě z Harrachu, Fohrau a Thannhausenu	33
S	
Sádovský, Jiří ze Sloupna	32
Serafin, Franz	14
Schaffgotsch, Jan Arnošt z Kynastu a Greiffensteinu	33, 36
Síbr, Josef	45
Staff, Franz	13
Staffin, Elisabeth	18
Š	
Šindler, Karel	33
Šmíd, Alois	20
Šmíd, František	47
Šmíd, Josef	45
Šmídová, Františka (vnučka)	47
Šmídová, Marie	46
T	
Ticman z Třemešné	32
Třemešenští ze Železna (vladykové)	32, 35
Třemešský, Budivoj	35
V	
Vejnar, František	45
W	
Werner, Eusebius	24
Z	
Zbraslav z Vchynic	32
Zilvár, Adam z Pilníkova	32
Zilvár, Adam z Pilníkova (syn Adama)	32

Ž	
Žižka, Jan	46
Žižková, Josefa	46

Rejstřík místní

A

Aleje 33, 45, 46

B

Bělohrad 70

Boreček 12

Bílá Třemešná 11, 32, 33, 34, 35, 35, 36, 37, 39, 43,
44, 45, 46, 47, 50

Broumov 31

Bezník 45

Březina (část Bílé Třemešné) 45

C

Cvikov 31

Č

Červené Poličany 32

Česká Brusnice 45

Český ráj 11

D

Dehtov 34

Dolní Brusnice 34

Dolní Nemojov 34

Dvořáčky 11, 12, 13, 14, 16, 20, 24, 37

Dvůr Králové nad Labem 11, 26, 32, 34, 45, 46, 53, 57, 62, 65,
72, 74

H

Horní Brusnice 12, 20

Hostinné 31, 34

Hostinné – Nové Zámky 12

Hradec Králové 11

J

Jilemnice 31

K

Kladsko 31

Kostelec 45

Králíky 31

Královédvorský 44, 63

Krkonoše 58

Krkonošská oblast 11

Kuks 34

L	
Labe	34, 35, 45
Liberec	37
Lipnice	34
N	
Náchod	31
Netřeba	34, 35
Německá Brusnice	45
Nová Paka	31
Nová Ves	47
Nové Lesy	34
P	
Pardubice	37
Perna	45
Podhart'	45
Podkrkonoší	11, 26, 40, 43, 51, 55, 58, 59, 71, 73, 76
Police	31
Poličany	70
Přední Mostek	12
R	
Rohoznice	70
Rumburk	31
S	
Sadová	33
Severočeská tabule	11
Slezsko	26
Souvat'	12, 13
Svoboda	31
T	
Trutnov	31
Trutnovsko	35, 43
Třebihošť	34
V	
Varnsdorf	31
Velehrádek	32
Verdek	34
Vlčice	31
Vrchlabí	31
Vrchlabsko	43

W	
Weikersdorf	32
Z	
Zálesí	45
Zvičina (ves)	23
Zvičina (vrch)	11, 34, 45
Ž	
Žacléř	31
Žamberk	31
Žireč	31

Seznam vyobrazení

Obr. 1 Zleva: dnešní podoba Dvořáček a Dvořáčky na indikační skice z roku 1841.....	11
Obr. 2 Zleva: grunt, na kterém se Vincenc Palm narodil, a grunt, kam se přestěhoval.	14
Obr. 3 Usedlost ve Dvořáčkách s původním č. p. 24, dnešní stav	14
Obr. 4 Podpis Vincence Palma	20
Obr. 5 Viják se soukadlem.....	27
Obr. 6 Zleva: cívečnice, snovací deska, snovadlo	28
Obr. 7 Tkalcovský stav	29
Obr. 8 Model zámku v Bílé Třemešné vyrobený Josefem Exnerem	36
Obr. 9 Usedlost č. p. 20, v dálce lze vidět kostel sv. Jakuba Staršího	38
Obr. 10 Zleva: mapa Bílé Třemešné a grunt Vincence Palma na indikační skice z roku 1841	39
Obr. 11 Usedlost v Bílé Třemešné č. p. 20, dnešní stav	44
Obr. 12 Pamětní kámen na rok 1866 na Kostelci	46